

**TOKOMANE YA
UNICEF YA HO THUSA
BATHO HORE BA DULE
BA LE MALALA-A-
LAOTSWE NAKONG
YA DIKETSAHALO TSA
TSHOHANYETSO**

Mabapi le lesidinyana lena la tataiso

Kgopolo ya ho ngola lesedinyana lena e hlahile ho tseo re ithutileng tsona mabapi le ka moo sewa sa COVID-19 le dikoduwa tse ding tse kang merusu ya naha ka bophara le dikgohola, di ileng tsa lwantshwa ka teng, mme seo sa totobatsa hore ho hlokeha hore bana le batjha ba matlafatswe ka tsebo hore ba tle kgone ho ba malala-a-laotswe nakong ya diketsahalo tsa tshohanyetso le hore e be baemedi ba kgothaletsang phetoho.

Lesedinyana lena la Ho Tataisa Batjha Nakong Tsa Diketsahalo Tsa Tshohanyetso le hlahisitse ke bana le batjha ho pholletsa Afrika Borwa. Ho ile ha tshwarwa lethathama la diwekeshopo tsa kwetliso le dikopano tsa ho ngola, tsa moyeng (virtual) tse neng di hulwa ke batjha, bakeng sa bana le batjha ba dilemo tse 13 ho isa ho tse 25, ho pholletsa Afrika Borwa. Ka kakaretso, re tataisitse ke dipheiso le se ngotsweng ke batjha bakeng sa sebopeho le dikahare tsa Lesedinyana La Ho Tataisa Batjha Nakong Tsa Diketsahalo Tsa Tshohanyetso.

UNICEF e sebeditse le mafapha a Mananeho a Batjha a Mokgatlo wa Afrika Borwa wa Ditaba tsa Matjhaba (South African Institute of International Affairs, SAIIA) lefapheng la SAIIA ya Batjha, Youth@SAIIA.

unicef
for every child

youth@
SAIIA

Uhlu Lokuqokethwe

4

Selelekela

6

Dikgopolo le Dithaloso

11

Ho dula o le malala-laotswe bakeng sa diketsahalo tsa tshohanyetso

12

Ho efellwa maemo a kotsi

17

Ho hlwaya dintho tse ka bang kotsi di sa qala

18

Ho hlahisa leano la hao la nako ya tshohanyetso

21

Ho Theha Maqhama le Mekgopi e Loketseng le ho Hlophisa Ditsela tsa Temoso ya Nako e sa le Teng

22

Ho fumana Mehlopi e nang Le Lesedi (Information) le Tshepahalang, le Nepahetseng

23

Ho Ithuta ho ba le Bokgoni ba Boetapele le ba ho Thusa

25

Ho thusa/thuswa/ithusa nakong ya ketsahalo tsa tshohanyetso

26

Ho shebana le ketsahalo ya tshohanyetso

27

Mehato e lokelang ho latelwa nakong ya diketsahalo tsa tshohanyetso, ka ho ikgetha

30

Ho thusa ba bang

30

Dikgokahano nakong ya diketsahalo tsa tshohanyetso.

32

Ho phahama hape kamora ketsahalo ya tshohanyetso le Thibelo

33

Ho phahama hape kamora ketsahalo ya tshohanyetso (Emergency recovery)

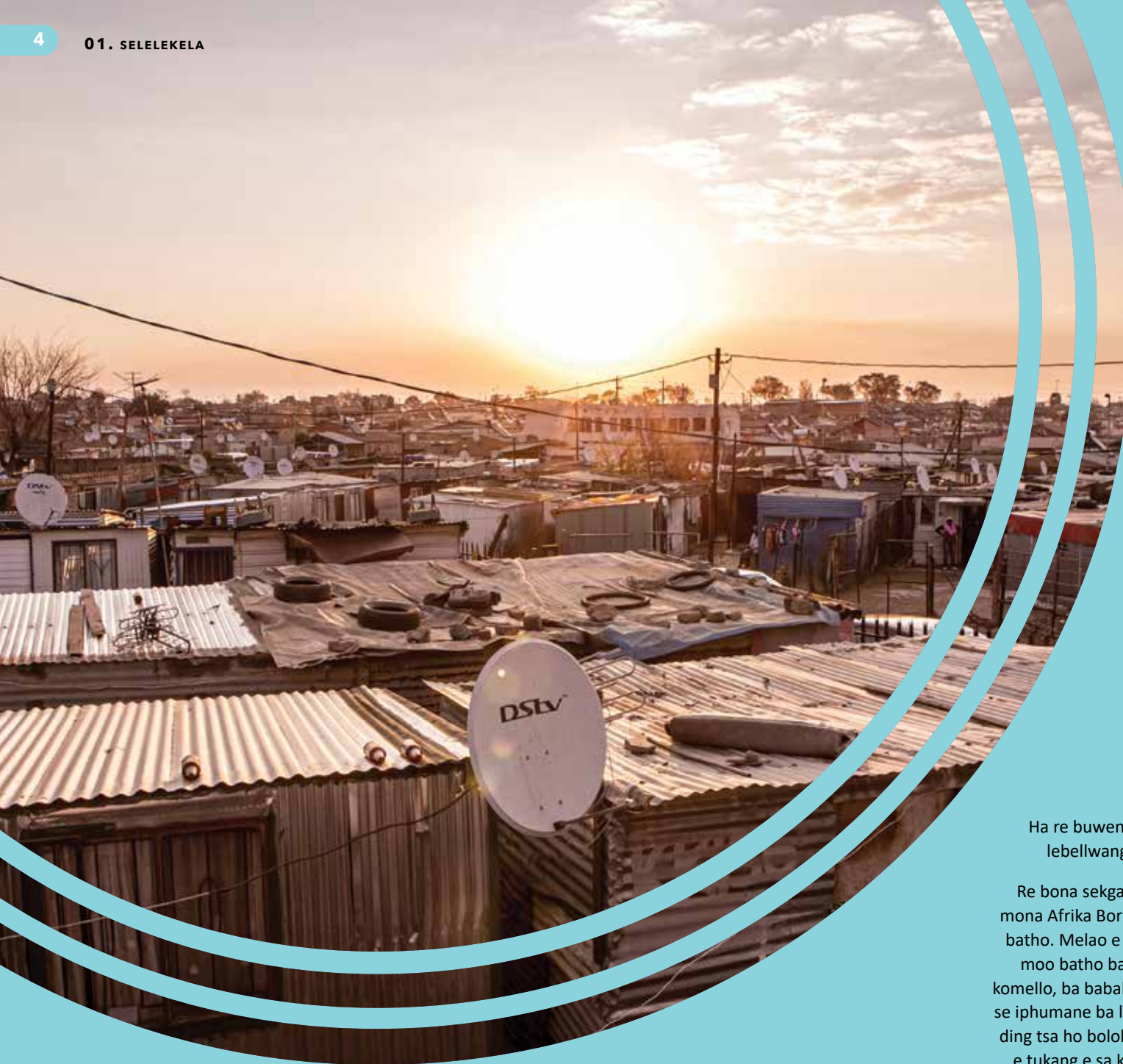
35

Thibelo ya ketsahalo ya tshohanyetso (Emergency prevention)

38

Sephetho

01

Selelekela

Ha re buweng nnete. Re dula re utlwela ka dintho tse etsahalang, tse sa lebellwang, tse kotsi kapa tse ka bang kotsi, kaekae, ka dinako tsohle.

Re bona sekgahla sa ho fetoha ha tlelaemete lefatshe ka bophara le hona mona Afrika Borwa. Ho dula ho eba le difefo le merwallo e senyang matlo a batho. Melao e kginang tshebediso ya metsi e se e le ntho e tlwaelehileng, moo batho ba dulang ba le meleng e melelele ya ho kga metsi nakong ya komello, ba baballa ke re le marothodinyana a seng makae, ho qoba hore ba se iphumane ba le mathateng, ka ha ho bonahala e ka matamo le dibaka tse ding tsa ho bolokela setjhaba metsi di ka nna tsa oma kgere! Re bona mello e tukang e sa kgaotse, e tjhesa masimo, matlo le thepa tsa batho. Dinoka, mawatle le mehlodi e meng ya metsi e silafetse mme ho na le batho ba bangata ba sa kgoneng ho fumana ditshebetso tsa bohlokwa tse kang tsa ho fepelwa metsi a hlwekileng, ao ba ka kgonang le ho a nwa.

Selelekela

Hape ho sa na le masalla a mathata a kgobang pelo a bakilweng ke sekgahla sa koduwa ya COVID-19. Re bone kamoo merusu le boipelaetso bo tlwaelehileng mabapi le kgaello ya matlo, ditshebeletso le polokeho ya setjhaba di ka fetohang, di be mpe, di hloke ho thijwa. Re utlwela ka diketsahalo tse sa kgaotseng tse mabapi le tlhekefetso ya basadi le bana, mme hape re bona ka kamoo ho hloka tekatekano setjhabeng le leqeme la mesebetsi, haholoholo batjheng, di bakang mathata setjhabeng.

Ngongoreho ya hore ho ka ba le koduwa kapa maemo a tshohanyetso ha e sa le lefeela, ke ka hoo re lokelang ho dula re itokisitse.

Re ka kgona ho itokisetsa ho itshireletsa le ho sireletsa baahisane le baahi ba tikoloho, nakong ya koduwa kapa maemong a tshohanyetso ha re ikatsetse ka bokgoni le tsebo. Re ka kgona hape le ho thibela kapa ho fokotsa sekgahla sa mathata ao, di sa tloha. Re ka ba le kabelo ditharollong.

Re kgona ho nka mehato e tla re tswela molemo ha re matlafaditswe ka tsebo. Re kgona ho nahana ka hlooho tse phodileng, re tle ka maano a re sebeletsang. Re kgona ho rarolla mathata hantle le ho feta, re buisane le hona ho fetisa melaetsa ka tsela e utlwahalang, re tsebe le ho thusa ba bang hore ba kgone ho sebetsa mmoho. Batjha, lefatshe ka bophara, ba nka mehato e thusang ho fokotsa dikotsi tsa koduwa dikolong, malapeng a bobona le ditikolohong tseo ba dulang ho tsona. Ba kgothaletsa hore baahi ba ikatele, ba tsitse le hona ho kgona ho iketsetsa ho ya ho ile, ditikolohong tsa bona, mme hape ba kenya letsoho diqetong tse etswang. Ke baahi ba mafolofolo tikolohong tsa bona le setjhabeng ka kakaretso.

Re hloka ho theha maqhama le batjha ba itetseng, ba tsohileng molota, ba tsebang ka tse etsahalang, ba ikemiseditseng ho thusa ditikolohong tseo ba dulang ho tsona. Mme ke ka hoo re hlophisitseng lesedinyana lena la ho tataisa setjhaba.

Lesedinyana lena ke motheo wa kamoo re lokelang ho etsa ka teng, ka tsela e nepahetseng dinakong tsa diketsahalo tsa tshohanyetso kapa ha ho ena le koduwa, le ho re thusa ho thusa batho hore ba be le tiisetso, ba se thefulehe ha bonolo, hore baahi ba tikoloho eo o dulang ho yona ba kgone ho shebana le mathata kapa maemo a tshohanyetso ka tsela e nepahetseng. Lesedinyana lena le tletse dintlha tseo o ka di balang mme wa di thuisa, hape ho na le ditlhakisetso tseo o ka nnang wa di phetha.

Ho bohlokwa hore o eellwe hore lesedinyana lena ha le a hlophisetswa bathusi ba fihlang pele nakong ya ditsietsi (first responders). O lokela ho kwetliswa ka tsela e nepahetseng hape o be le disebediswa tse hlokeheng bakeng sa ho ba mothusi ya fihlang pele nakong ya ditsietsi (first responder). Lesedinyana lena le mabapi le hore o dule o itokisitse bakeng sa ha ho ka ba le maemo a tshohanyetso, ho thusa setjhaba ho ba le tiisetso mathateng, ho o thusa ho utlwisisa hore o ka itokisetsa maemo a tshohanyetso jwang, hore o ka dula o bolokehile jwang, ho thusa ho thibela kapa hona ho fokotsa bohale le sekgahla sa mathata ao, ha a etsahala.

Lesedinyana lena le hlophisitswe ho sebetswa mmoho le batjha (ba dilemo di 13 ho isa ho 25) Afrika Borwa ka bophara, ka lethathama la dikopano tsa diwekeshopo (workshops), dikopano tsa ditsebi le tsa dihlopha tsa bangodi. Re ile ra qoqelana ka tse etsahetseng ha re ne re tobane le maemo a fapaneng a tshohanyetso, ra etsa dipatlisiso tse tebileng mabapi le ho ba malala-a-laotswa nakong tsa maemo a tshohanyetso, kahoo tsa lesedinyana lena di itshetlehile hodima ditsietsi tse hlahetseng batho le tse tswang melomong ya bona mabapi le dinako tseo.

Ke tsona!

Re thabetse ha o kgethile ho kena leetong lena le hore o ithaopile ho ba moemedi ya kgothaletsang baahi ba tikoloho ya hao, hore ba dule ba itokiseditse maemo a tshohanyetso. Re tshepa hore re tla sebetsa mmoho ho netefatsa hore batjha ba moloko ona ba be le tiisetso hape ba dule ba itokisitse.

02

Ditlhaloso le Dikgopolo

Ho bohlokwa hore re qale qalong le hore re utlwisise hore a mang a mantswe a bohlokwa a mabapi le maemo a tshohanyetso, mmoho le ditlahoso le dikgopolo, a bolela eng.

Ditlhaloso

Maemo a tshohanyetso ke a jwang?

Maemo a tshohanyetso ke maemo ao ho ona ho hlahang ketsahalo e sa lebellwang eo hangata e leng kotsi, e ka nnang ya lematsa kapa ya bolaya batho, ya ba senyetsa thepa kapa/le matlo, kapa ya senya tikoloho. Maemo a tshohanyetso a hloka hore ho sebetswe kapele ho fokotsa le hona ho kgina tshenyo kapa kotsi eo a ka e bakang.

Ho na le mefuta efe ya maemo a tshohanyetso?

Mefuta e fapaneng ya diketsahalo tse kotsi tse ka nnang tsa baka maemo a tshohanyetso. Lesedinyana lena le tla tsepama ho tse latelang:

- **Tielaemete (climate) le tikoloho:** Difefo tse matla, merwallo le komello, tshilafatso ya moya, metsi le mobu.

- **Dikgohlano le meferefere ya dintwa tsa tikoloho (unrest):** Tse kang ho teneha le/kapa kgalefo tse hlophisitsweng kapa/le tse rerilweng.

- **Mathata a mabapi le bophelo bo botle:** Sewa sa mahloko a tshwaetsang le divaerese (viruses).

Mathata ana ohle a tshohanyetso a ka ba kotsi maphelong le tikolohong. A ka hlaha ho sa lebellwa kamora ketsahalo e le nngwe feela tjena, kapa a hlahella butlebutle, nakong e itseng, empa sekghala sa teng se ka nka dilemo pele se kokobela.

Phapang ke efe mahareng a ketsahalo ya tshohanyetso le ketsahalo e bohloko?

Batho ba hlahelwa ke mathata a tshohanyetso ka ditsela tse fapaneng. O ka nna wa hlahelwa ke ketsahalo ya tshohanyetso ha e mong wa lelapa la hao a hlaselwa ke pelo kapa a tjhaiswa ke sepalangwang. Ntho eo e bohloko hape e a tshosa empa e ama wena bonngweng ba hao - batho ba amehang mona ke wena, ba lelapa la hao le ba bang ba amehang ketsahalong eo, feela. Diketsahalo tse ding tsa tshohanyetso di batsi, di ama batho ba bangata ka nako e le nngwe, kapa di akaretse baahi ba tikoloho kapa setjhaba kaofela. Mefuta ena ya diketsahalo tsa tshohanyetso e boima ka ho tshwana, empa lesedinyana lena le shebane haholo le mefuta ya diketsahalo tsa tshohanyetso tse amang sehlopha se sehlo sa batho ka nako e le nngwe.

Maemo a ka bang kotsi (hazard) ke a jwang?

Maemo a ka bang kotsi (hazard) ke maemo a etsahalang butlebutle, a tlhaho kapa a maiketsetso, a ka nnang a ba kotsi sehlopheng sa batho, nthong tsa bona kapa tikolohong eo ba leng ho yona ha ba sa a thibe a sa tla le mane. Maemo a mang a ka bang kotsi ke a tlhaho jwale ka dikgohola, komello le ho reketla ha lefatshe, ha a mang e le a maiketsetso a kang a bakwang ke tshebetso ya thekenoloji kapa ya di-indasetering (diqhomane, mollo, tjhefu ya dikhemikhale e tsholohelang moo e sa tshwanelang). Dintwa le meferefere ya bakgukguni ke a mang a maemo a ka bang kotsi (hazard), a bakwang ke batho.

Ditlhaloso

Tlokotsi ke eng?

Maemo a ka bang kotsi (hazard) a fetoha tlokotsi ha a baka tshenyho e nammeng haholo, bathong, thepeng ya bona, moruong kapa tikolohong. Tlokotsi di baka moferefere le tshitiso e kgolo bathong kapa tseleng eo dintho di tsamayang ka yona, mme di ka bakwa ke tlhaho kapa ya eba tsa maiketsetso, tse bakilweng ke batho. Hangata batho ba rata ho bua ka “tlokotsi ya tlhaho” empa ke feela maemo a ka bang kotsi (hazard) a bakang tlokotsi bathong le ditikolohong tsa bona. Ana o eellwa phapang?

Tlokotsi e etsahala feela ha dintho tsena tse tharo di etsahala ka nako e le nngwe:

- Ho ba le maemo a bakang kotsi, a tlhaho kapa a maiketsetso.
- Ketsahalo ena e senya haholo, haholoholo moo ho sa nkwang mehato ya ho thibela ketsahalo eo pele e eba teng.
- Ketsahalo ena e thefula batho bohle ba ba dulang dibakeng tse kotsi haholo.

Ho thusa nakong ya diketsahalo tsa tshohanyetso (emergency response) ke eng?

Ho thusa nakong ya diketsahalo tsa tshohanyetso ke ditlhopiso tse etswang ha ho hlahile ntho e sa lebellwang kapa e kotsi. Sepheo sa ho thusa nakong ya diketsahalo tsa tshohanyetso ke ho pholosa bophelo ba batho kapa ho fokotsa bohale ba se hlahileng bathong kapa tikolohong. Ho thusa nakong ya diketsahalo tsa tshohanyetso (emergency response) ke karolo ya bohlokwa bakeng sa tshireletso le polokeho mme nako eo seo se etsahalang ka yona e bohlokwa haholo - ha batho ba thusang ba phallela moo bothata bo leng teng kapele, bothata boo bo ka se matlafale le ho feta.

HLOKOMELA:

sepheo sa lesedinyana lena HA SE HO O lokisetsa ho ba mothusi ya fihlang pele nakong ya ditsietsi (first responder). Empa, sepheo sa lesedinyana lena ke ho o thusa hore o utlwise hore wena jwaloka moahi feela tjena, o lokela ho etsa eng ha ho eba le ketsahalo ya tshohanyetso.

Bofokodi bo bakwa ke eng?

Batho ba iphumana ba fokola (vulnerable) ha ba sa kgone ho ithusa kapa hona ho fumana thuso nakong ya tlokotsi. Mohlala, batho ba dulang dibakeng tse tlase, metheong, ba boemong bo etsang hore ba fokole nakong ya dikgohola ha ba bapiswa le batho ba dulang dibakeng tse hodimo. Bofokodi bo bakwa ke dintho tse ngata tse kang dilemo le hore batho ba phetse hantle hakae, tikoloho eo ba dulang ho yona, tsamaiso ya dikgwerekgwere le phepele ya metsi (sanitation) le maemo a meaho ya setjhaba ya moo ba dulang teng, ha tseo tsohle di bapiswa hore ba hole kapa haufi hakae le maemo ao a ka bakang kotsi (hazard). Sena ke seo re se bitsang bofokodi moruong. Mohlala, hangata, ha ho bonolo hore ntlo e hauweng ka patsi e senyehe ha lefatshe le reketla empa e kotsing ya ho senyeha nakong eo ho tjhang kapa ho nang ya difefo. Ketsahalo ena ke seo re se bitsang bofokodi ho ya ka lebaka kapa mofuta wa kotsi le sebopeho sa ntho e kotsing.

Mothusi ya fihlang pele nakong ya ditsietsi (first responder) ke mang?

Mothusi ya fihlang pele nakong ya ditsietsi (first responder) ke motho ya sebetsang mosebetsi wa ho thusa setjhaba, ya o kwetliseditsweng, jwaloka lepolesa, ngaka kapa ba timang mollo, bao mosebetsi wa bona e leng ho phallela tulong eo ho nang le ketsahalo ya tshohanyetso. Mothusi ya fihlang pele nakong ya ditsietsi (first responder) o kwetlisiswe ka tsela e ikgethang e mo thusang hore a tsebe hore o lokela ho etsa eng mabapi le diketsahalo tse fapaneng, mme sena se kenyelletsa thupello ya bongaka.

Boemo bo ka bang kotsi (risk) ke bo jwang?

Boemo bo ka bang kotsi (risk), ke kotsi (risk) e ka nngang ya fetoha tlokotsi. Bofokodi le maemo a ka bang kotsi (hazard) ha se ntho tse kotsi hakalo ha di arohane empa ha di sa loka ha di kopana, ka mantswe a mang monyetla kapa bokgoni ba tsona ba hore di bake tlokotsi bo a phahama. Maemo a ka bakang kotsi (risk) a ka nna a kgona ho laolwa kapa hona ho fokotswa bohale. Ha re hlokomela tsela eo re tshwarang tikoloho ka yona, mme re tseba bofokodi ba rona le ka moo re thekeselang ka teng ha ho tluwa maemong a kotsi, re ka nka mehato e tla netefatsa hore maemo a ka bang kotsi (hazard) ha a fetohle tlokotsi. Ho hlwaya dintho tse kotsi (risks) le bofokodi ba rona ke karolo ya bohlokwa mosebetsing wa ho ba malala-a-laotswe bakeng sa maemo a tshohanyetso. Re lokela ho nahana hore ho ka etsahala eng ha maemo a kotsi (hazard) a thulana le bofokodi ba rona, hore re tle re kgone ho fetola tsela eo re etsang dintho ka yona le hona ho nahana hore re ka tima kapa ra fokotsa bohale ba kotsi tsa mofuta o kang oo, jwang.

Tiisetso setjhabeng ke eng?

Tiisetso setjhabeng (resilience) ke bokgoni le tsela eo batho, mmoho le tikoloho, ba kgonang ho tiisetso, ho amohela, ho ithusa le ho phahama hape kamora tlokotsi. Tiisetso setjhabeng e shebana le maemo a ka thusang batho ho mamella sekgahla sa tse etsahalang kapa ho fetoha kamora ketsahalo e itseng. Karolo ya bohlokwa ya tiisetso setjhabeng ke ho sebedisa maqhama a ntseng a le teng dihlopheng kapa mekgoping e fapaneng, baahing ba tikoloho le dikgokahano tsa bona le ba bang, ho kgona ho phema, ho shebana le hona ho phahama hape kamora maemo a ba hlahetseng a tshohanyetso. Tiisetso e ka nkwa ka ditsela tse tharo: 1) bokgoni ba ho shebana le bothata; 2) bokgoni ba ho amohela; le 3) bokgoni ba ho fetoha ho ya ka moo ho hlokehang. Dipuisano tse ngata tse mabapi le tiisetso di amana le ho thusa batho hore ba be le tsebo le bokgoni, mme ke maikemisetso a lesedinyana lena la tataiso - **ho o thusa ho ba le tsebo le bokgoni ba hore o tsebe hore o lokela ho etsang dinakong tsa ketsahalo tsa tshohanyetso.**

Mefuta ya maemo a tshohanyetso

KOMELLO

Ho ba le **komello** ha pula e sa ne hantle jwaloka ha ho tlwaetswe sedikeng kapa tikolohong e itseng, mme ka tsela e jwalo metsi a phallang dinokeng le melapong a fokotseha, dijalo di senyeha mme mehlopi ya metsi a sebediswang le yona e thefulehe. Ho na le mefuta e mene (4) ya komello :

- Komello ya boemo ba lehodimo (Meteorological drought)** - ha pula e nang tulong e itseng e fokotsehile, e sa ne jwaloka ha ho tlwaetswe.
- Komello ya metsi (Hydrological drought)** - ha phokotseho ya pula e ama phepele ya metsi.
- Komello ya temo (Agricultural drought)** - ha dijalo di angwa ke mathata a bakwang ke komello.
- Komello ya mathata a tikoloho (Socioeconomic drought)** - ha metsi a hlokwang ke baahi a haella.

Dilemong tse leshome (10) tse fetileng, dibaka tse angwang ke komello di eketsehile haholo, haholoholo ditikolohong tse itseng, porofinsing ya Kapa Botjhabela (Eastern Cape) le ya Kapa Bophirima (Western Cape).

MOHLALA:

Komello ya Cape Town 2015 - 2018

Cape Town e ile ya thefulwa ke komello e matla kamora dilemo tse tharo (3) moo pula e nang e ne e fokotsehile haholo ho feta ka moo ho tlwaetsweng ka teng. Komello e ileng ya baka hore matamo a tikoloho eo, a omelle, mme seo sa sitisa ditshebelletso tsa motse tsa phepele ya metsi. Motsemoholo ona wa Cape Town o ile wa qoba letsatsi la ditlokotsi le neng le tsejwa ka hore e tla ba "Day Zero", moo dipompo tsa metsi kaofela di neng di tla kgaotsa ho tswa metsi, ka hore baahi ba latele ditaello tse ba kginang ho sebedisa metsi ka ho rata, le melaetsa e mengatagata, e matla ya ho kgothaletsa paballo ya metsi. Komello ya Cape Town e ne e bakilwe ke phetoho ya tlaemete (climate) e ileng ya ama maemo a lehodimo hamphe, mmoho le bofokodi ba baetapele ba ho se rere dintho nako e sa le teng le ha dipatlisiso di bontshitse bopaki ba hore ho tla ba le phetoho ya tlaemete nakong e tlang.

PULA YA DIKGOHOLA

Pula ya dikgohola ke kotsi ya tlhaho e bakwang ke ho phophoma le ho phalla ha metsi naheng, moo ho ommeng, ka lebaka la pula e matla. Ho na le mefuta e meraro ya dikgohola tse tlwaelehileng:

- Dikgohola tsa nako le motsotso (Flash floods)** ke dikgohola tse bakwang ke pula e nang ka matla nakong e seng kae (hangata horeng tse 6). Pula ya dikgohola tsa nako le motsotso (Flash floods) e eketsa metsi dinokeng, melapong kapa dikanaleng (channels).
- Dikgohola tsa dinoka** di bakwa ke pula e nang ka matla e etse hore dinoka di phophome.
- 3Dikgohola tsa mabopong** a lewatle di bakwa ke metsi a lewatle a phahamang mme a fehle maqhubu a tsubellang, a bake pula ya difefo kapa dikgohola tsa ho reketla ha lewatle (tsunami).

Dipula tse bakang dikgohola ke diketsahalo tse kotsi tse tlalehwang hangata Afrika Borwa. Afrika Borwa e bile le dipula tsa dikgohola tse matla tse 77 mahareng a 1980 le 2010, le tse ding tse ngata kamora moo.

MOHLALA:

Dikgohola tsa noka ya Hennops, tikolohong ya Tshwane, ka 2019 le ka 2022

Noka ya Hennops, Tshwane e ile ya phophoma ka lebaka la dipula tse matla. Dikgohola tsena di ile tsa ama maphele a batho ba fetang milione ba dulang pela noka ena. Dikgohola tseo ka bobedi di ile tsa senya meaho, ditsela hape tsa thefula le moruo, ha ditsela, meaho le matlo a batho a ne kupeditse ke metsi.

Dikgohola tsa Kwa Zulu-Natal Flood, Mmesa (April) 2022

Pula e ile ya na haholo, ka matla, kgwedeng ya Mmesa (April) ka 2022, KwaZulu-Natal, mme ya baka dikgohola tse sehloho moo ho timetseng batho ba 448 (ho kenyelletswa le bana ba sekolo ba 57), ha senyeha matlo a fetang a 12 000, dikolo tse 600 mme hape tsa sitisa phepele ya metsi le motsamao wa dipalangwang le dintho tse ding tseo batho ba tlwaetseng ho di etsa letsatsi le letsatsi. Leha phetoho tlaemeteng (climate) e nkwa e le ona mehlopi o moholo o bakileng dikgohola tsena, maemo a ile a senyeha le ho feta ka lebaka la matlo a sa tsitsang dibakeng tsa baipehi, ditshebeletso tsa motheo (infrastructure) tse tsofetseng le tsebo e fokolang, maamong a thekeselang, a mabapi le ditsela tsa ho thusa nakong ya dikgohola.

MOLLO O HLAHA

Mollo o bakwa ke mekedikedi e tukang habonolo ya dienjene (fuel), maemo a lehodimo kapa dinthong tse hotetsang tse kang mahadima, disakarete tse sa tingwang hantle, le batho ba ikemiseditseng ho tjhesa. Mollo o ka nna wa qala lapeng ka phoso kapa ka baka la bohlaswa ba batho, bo kang ba dithapo tsa motlakase tse sa kenywang hantle kapa tse diphoso, kerese e tukang, dihitaro, oli e tukang setofong kapa mollo wa braai o sa hlokomelwang.

Mollo wa thoteng ke mofuta wa mollo o hlahla o bakwang ke tlhaho, jwaloka wa mahadima, kapa o bakwang ke bohlaswa ba batho thoteng jwaloka ka mello ya dikampong. Mollo wa mofuta ona o etsahala hangata nakong eo ho ommeng thoteng, jwaloka nakong ya komello kapa dinakong tseo ho fokang moya o matla.

Mollo o hlahla o tlwaelehile haholo Afrika Borwa, mme o senya bodulo ba tlhaho ba dibopuwa, thepa, matlo le meaho ya batho, dijalo mme hape o silafatsa le moya, e leng taba e ka bakelang batho mathata a matshwafo, hape o ka bolaya le batho.

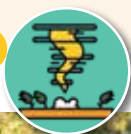
MOHLALA:

Mollo wa Table Mountain, Cape Town, 2021

Ka kgwedi ya Mmesa (April) selemong sa 2021, ho bile le mollo Table Mountain o ileng wa namela dikarolong tsa National Park, wa ba wa namela le Yunivesithing ya Cape Town (UCT). Mollo oo o ile wa senya khempase e hodimo ya UCT, moo Laeaborari ya Dipokello tse lkgethang (Special Collections Library) le meaho ya kgale eo e neng e le karolo ya nalane (history) ya yunivesithi ena, e kang moaho wa Mostert's Mill, e ileng ya tjha lore! Baithuti ba ile ba lokela ho balehiswa bodulong ba bona mme le dithuto tsa kgaotswa nakwana. Le ha kwana sesosa sa mollo oo se sa tsejwe, ho nkwa hore dintho tse kang moya, dimela tse omeletseng, le motjheso o matla ke tsona tse entseng hore mollo oo o namele hole.

Mefuta ya maemo a tshohanyetso

DIFEFO TSE MATLA

Difefo tse matla tse kang pula e nang ka diaduma le mahadima, ke moferefere wa nakwana wa maemo a lehodimo o bakang mahadima, diaduma, maru a teteang, pula e matla, pula e nang ka sefako kapa meya e matla.

Mahadima a diaduma a ka qala mollo, a senya thepa ya phepele ya motlakase le hona ho tjhesa batho le mehlape. Meya e matla e bakilweng ke pula ya difefo e ka senya matlo, ya phethola dipalangwang, ya rutlolla difate mme ya fefola dipalo.

Dipula tsa difefo di tlwaetse ho na haholo nakong ya lehlabula, Afrika Borwa. Difefo tsena di thefula malapa a dulang dibakeng tsa baiphehi, moo matlo a teng a hahwang ka disebediswa tsa theko e tlase, mme a hahwa dibakeng tse kotsi bakeng sa bodulo.

MOHLALA:

IDifefo tsa Kapa Botjhabela (Eastern Cape) Storms tsa 2021

Dipula tsa sefelo se matla di ile tsa tsukutla toropo ya Umthatha, Kapa Botjhabela (Eastern Cape), Porofinsing ya Kapa (Cape Province), ka kgwedi ya Tshitwe (December), selemong sa 2021. Ho ile ha timela batho ba tshelatseng (6) mme batho ba fetang ba 27 ba tlameha ho alafshwa sepetlele, athe ba makgolokgolo bona ba ile ba sala ba se na matlo. Ho ile ha senyeha matlo a fetang a sekete (1 000) mme ho bile le batho ba 8 810 ba amehileng ke tshenyo eo. Ntle le ho senyeha ha matlo le meaho, sefelo sena se ile sa bakela batho mahloko, sa thefula phepele ya metsi le tsamaiso ya dikgwerekwere, tlhahiso ya dijo le mehlodi eo batho ba iphedisang ka yona, sa siya batho ba shebane le mathata a neng a ntse a eketseha ao se ba baketseng ona, ho kenyeletswa ho thefulwa maikutlo, ho se kgone ho hlweka le ho hlwekisa hantle ka lebaka la ho haellwa ke disebediswa mmoho le kgaello ya dijo.

KETSAHALO YA TSHOHANYETSO E AMANG BOPHELO BO BOTLE

Diketsahalo tsa bophelo bo botle tsa tshohanyetso di bakwa ke koduwa kapa sewa sa bohloko bo itseng.

Sewa sa bohloko ke ha bohloko bo itseng, bo tshwaetsang bo namela baahing ba tikoloho e itseng, bathong ba itseng, kapa sedikeng mme bo ka thefula batho ka tsela e tshabehang. Mehlala ya mahloko ao e leng sewa ke kholela, maselese le malaria. Koduwa ke ha mahloko a namela bathong ba bangata, ho tloha ho e mong ho ya ho e mong, a tshela meedi le mawatlle, a namela dinaheng tse ngata dikontinenteng tse fapaneng. Koduwa tsa bophelo bo botle di ka bolaya batho ba dimilione, di thefule setjhaba dibakeng le tikolohong tse fapaneng, le moruo.

Keketseho ya maeto a akaretsang lefatshe ka bophara, phallelo ya batho metseng ya ditrope le tsela eo tikoloho tsa tlhaho di hleketsewang ka teng, diketsahalo tsa tshohanyetso tsa bophelo bo botle di eketsehile, mme di namela dibakeng tse ngata.

MOHLALA:

Maselese

Mafelong a selemo sa 2022 ho ile ha eba le sewa sa maselese se qadileng porofinsing ya Limpopo, se ileng sa tshwara bana ba dilemong tse 5 ho isa ho tse 9. Ha selemo sa 2023 se qala, bohloko bona ba maselese bo ne bo se bo nametse diporofinsing tse ding tse 5 mme ho ena le batho ba 130 ba tshwaeditsweng. Boholo ba batho ba neng ba tshwerwe ke bohloko bona e ne e le ba sa entwang.

HIV/AIDS

Afrika Borwa e ntse e le yona naha e amehileng haholo ho feta tse ding ke koduwa ena - diperesente tse 20 tsa batho ba phelang ka HIV ke baahi ba Afrika Borwa mme diperesente tse 20 tsa palo ya batho ba tshwaetswang botjha ke tsa mona le tsona. Naha ena hape e jere le boima ba bohloko ba lefuba (tuberculosis/TB) ho kenyeletswa le e manganga e hlolang pheko tse tlwaelehileng, e leng se bakang bohale ba koduwa ya HIV. Ho na le batho ba ka bang dimilione tse 8.2 ba phelang le HIV hona tjena.

MERUSU (UNRESTS)

Merusu (unrests) e ka ba teng mme e ka etsahala haholoholo ha batho ba phela ka tlala, ba se na mesebetsi mme maemo ana a etsa hore ba fellwe ke tshupo, ba halefele ba tshwereng marapo (authorities) kapa dihlopha tse ding tse itseng, setjhabeng. Merusu (unrest) e ka nna ya hloka moferefere jwaloka mohwanto, empa ka nako e nngwe e ka ba le moferefere kapa ha eba le ntwa, jwaloka boipelaetso kapa diteraek.

Boipelaetso bo ka nna ba laolwa ka tsela eo e seng yona ke dihlopha tse fapaneng, mme bo ka baka moferefere phepelelong ya ditshebeletso, jwaloka ha batho ba sa kgone ho sebedisa ditshebeletso tsa dipalangwang, hape ho ka nna ha eba le batho ba timelang, ha senywa meaho le dintho tse ding, ha utswetswa batho kapa ba tswa kotsi, mme ba bang ba qetella ba tshwerwe e le ha sepolesa se leka ho kgina moferefere.

MOHLALA:

Merusu ya naha ka bophara (civil unrest), ya Phupu (July) 2021

Ka kgwedi ya Phupu (July), selemong sa 2021, ho ile ha eba le moferefere le dintwa tse ileng tsa namela hohle Afrika Borwa, tse neng di kenyeletsa ho thuba le ho utswetsa dikgwebhe thepa le dijo, ho senngwa ha meaho, mme ntho e bohloko ka ho fetisa, ho timela ha batho ba makgolokgolo. Tsela eo maemo a ileng a senyeha hampe kapele ka moo ho neng ho sa lebellwa, e bile sesupo sa hore batho ba ka nna ba kgona ho tlola molao kapele ba se ke ba kgona ho laolwa. Dintho tse ileng tsa eketsa bohale ba maemo ana ke bofuma le leqeme la mesebetsi, tse ileng tsa etsa hore batho ba nyahame, mmoho le ho hlaleha ha ditshebeletso tsa mmuso tsa polokeho, ho tima moferefere le dintwa tseo, di sa qala.

HLOKOMELA

Ho bohlokwa ho utlwisisa hore hangata dikotsi di a tsamaellana hape di a kopana di matlafale le ho feta.

Mohlala, dikgohola ke kotsi e bakwang ke maemo a tikoloho, empa di ka nna tsa qetella di thusitse ho phatlalatsa mahloko a tlang le metsi, mme seo se bake ketsahalo e sa lebellwang e mabapi le bophelo bo botle.

03

Ho itokisetša diketsahalo tša tshohanyetso

Ha re nahana ka tlokotsi, hangata re nahana ka nako eo, ya ketso eo e sa lebellwang - ha o kwaletswa ke metsi a dikgohola kapa o le hara moferefere wa dintwa tsa boipelaetso - e seng diketsahalo tse re lebisitseng moo.

E nngwe ya ditsela tsa ho shebana le maemo a tshohanyetso ke ho "itokisetša ona", e leng se bolelang hore o nke mehato e ka thibelang a mang a mathata a ketsahalo eo, kapa e fokotse sekgahla sa tlokotsi ho ba lelapa leno, baahing ba tikoloho ya hao le bophelong ba bohle. Ho ba malala-a-laotwe ho ka thusa ho fokotsa ho tshwenyeha, letswalo, ho ferekana le tahlehelo.

Sepheo sa ho ba malala-a-laotwe ke:

- Fokotsa bohale boo sekgahla sa tlokotsi se ka bang le bona ha e etsahala,
- Ho utlwisisa ka botlalo hore o lokela ho etsa eng nakong ya tlokotsi, le hore
- O hlophise leano le tla o thusa ho sebedisa mehlodi le nako ka tsela e tla fokotsa matsapa a hlokehang bakeng sa ho etsa hore wena le baahi ba tikoloho ya hao le bolokehe.

Boitokiso boo ba nako ya diketsahalo tsa tshohanyetso bo ikgetha ho ya ka maemo a hao, mme ka tsela e jwalo bo tlameha hore e be bo o loketseng.

3.1 Ho elelwa maemo a kotsi

Ntlha ya bohlokwahlokwa mabapi le ho ba malala-a-laotswe bakeng sa ho shebana le tlokotsi, ke ho hlwaya maemo a hao a ka o bakelang kotsi mmoho le bofokodi ba hao nako e sa le teng.

Ho hlwaya maemo le dintho tse ka bakang kotsi (risk) ke tselo ya ho shebana le dintho tse ka bakang tlokotsi le bofokodi bo ka etsang hore tlokotsi eo e be mpe le ho feta. Tekolo ya maemo le dintho tse ka bakang kotsi (risk assessment) e thusa ho lekola le hona ho leka ho utlwisisa maemo a ka bakang kotsi, mme ke mohato wa bohlokwahlokwa mabapi le ho fokotsa sekghahla sa kotsi e ka hlahang.

O ka nna wa fumana hore tikoloho ya hao e se e lekotswe hore ho tsejwe maemo le dintho tse ka bang kotsi, tse itseng. Leka ho buisana le lekhsanelara la hao la wate (ward councillor) ho mmotsa hore a ka se o laele hore o ka fumana tokomane e mabapi le tekolo ya maemo le dintho tse ka bakang kotsi (risk assessment) kae, kapa a ka kgona ho mema batho ba amehang bakeng sa hore ba etse tekolo ya mofuta oo, ha e le siyo. Le ha ho le jwalo, ho bohlokwahlokwa hore o kopane le baemedi ba mmuso ba tikoloho ho utlwa hore ho entswe eng le hore ke eng e ntseng e lokela ho etswa.

Ana ha o hopole hantle hore lekhsanelara la wate (ward councillor) ya hao ke mang? Sheba www.elections.org.za hore o bone hore ke mang.

Wena le batjha ba tikoloho, le ka nna la batla ho etsa tekolo ya lona ya maemo le dintho tse ka bakang kotsi (risk assessment). Le ka nna la qala ka ho etsa tekolo ya mofuta ona sekolong sa lona. Dintho tsa bohlokwahlokwa tseo le lokelang ho nahana ka tsona ha le etsa tekolo ya maemo le dintho tse ka bakang kotsi (risk assessment) ke tsona tse latelang:

- **Maemo a ka bang kotsi (hazard):** mehlodi e ka bakang tshenyo jwaloka dikgohola, pula ya sefefe, mollo kapa merusu (unrests).
- **Pepeso:** o ka pepeseha tlokotsing ena jwang?
- **Bofokodi:** ana wena le batho ba bang le fokola hakae bakeng sa ha ho ka hlaha tlokotsi?

Tekolo (Assesment) ya maemo le dintho tse ka mpakelang Kotsi (Risk)

DIPOTSO TSA TATAISO

DIKARABO TSA KA

O phela tlelaemeteng (climate) ya mofuta ofe? Ana ho dula ho tjhesa, ho omeletse, ho a bata, ho dula ho na pula, kapa ke mofuta o mong wa tlelaemete (climate)?

O dula tikolohong ya mofuta ofe? Ana ho na le dibaka tse bonahalang e ka di kotsing e tsamaellanang le mathata a tlelaemete (climate), jwaloka dibaka tse kgathatswang ke dikgohola, moo ho leng meepa le dikgohlo, tse ratwang ke mobu le seretse se thethehang le kgoholeho ya mobu?

Ana ho na le dibaka tse shebehang eka ha di kgathatswe hakalo ke dikotsi tse tsamaellanang le mathata a bakwang ke tlelaemete (climate) tse ka fetohang setshabelo se bolokehileng?

Ana ho na le dintho tse ka bang kotsi tikolohong ya hao, tse sa tsamaellaneng le tlelaemete (climate), jwaloka tshilafalo ya tikoloho?

Ana ho na le moo ho nang le metsi a emeng?

Ana ho kile ha eba le tlokotsi tikolohong ya lona nakong e fetileng? Ho etsahetse eng mme ketsahalo eo e ile ya ama baahi ba tikoloho jwang?

MAEMO A KA BANG KOTSI (HAZARDS)

3.1 Ho elellwa maemo a kotsi

Tekolo (Assesment) ya maemo le dintho tse ka mpakelang Kotsi (Risk)

DIPOTSO TSA TATAISO

DIKARABO TSA KA

O lekola moaho wa mofuta ofe? Ana ke moaho o tsitsitseng? O ahilwe ka eng? Ana ke moaho o bolokehileng?

O kgona ho fumana ditshebeletso tse phedisang (lifeline utilities) tse kang tse latelang jwang?

Batho ba phelang moo o dulang ba sebedisa lefatshe/mobu o le potapotileng jwang? Ana ke sebaka sa bodulo ba batho feela kapa ke tikoloho ya metse ya ditoropong, moo ho nang le mabenkele le matlo, kapa ke sebaka sa metse ya mahaeng, ya dipolasi le thota e bataletseng ya masimo?

Ana le na le dibaka dife tsa ditshebeletso tsa setjhaba tse kang tse latelang, tikolohong ya hao:

Ho na le marangrang afe a dikgokahano tikolohong ya hao, kapa ao o a sebedisang? Ana le na le sehlopha sa bahlokamedi ba poloheho tikolohong (neighbourhood watch), sehlopha sa baahi ba ithaopang ho tshhehisa sepolesa (community policing), sehlopha sa badumedi kapa sehlopha sefe kapa sefe sa boahisane seo wena kapa ba bang tikolohong ya hao, le leng ditho tsa sona?

Phepelo ya metsi

Tsamaiso ya dikgwerekgwere le metsi a silafetseng le matlwana

Tsamaiso ya metsi a phallang mebileng

Matla (a motlakase?)

Matlakala a lokelang ho thothwa

Dipalangwang

Marangarang a mebila e lokisitsweng

Dikgokahano

Dibaka tsa ho ithuta

Dibaka tsa ditshebeletso tsa bophelo bo botle

Meaho ya ditshebeletso tsa mmuso wa tikoloho

Meaho ya tsa bodumedi/diholo tsa setjhaba

Dibaka tsa moo batho ba ka balehelang teng nakong tsa tlokotsi

Meaho le dibaka tse ding tse ka sebediswang ke baahi ba tikoloho

3.1 Ho elellwa maemo a kotsi

Tekolo (Assesment) ya maemo le dintho tse ka mpakelang Kotsi (Risk)

DIPOTSO TSA TATAISO

DIKARABO TSA KA

Ana o nahana hore o kotsing ya tlokotsi e itseng kapa ketsahalo ya tshohanyetso? Ha ho le jwalo, ke efe? Sebedisa dintho tse o fetileng ho tsona kapa tseo o tsebang di kile tsa etsahala ho thuisa taba ena.

Ana o na le dihlopha kapa batho ba fapaneng bao o tshepang hore ba ka o tshehetsa kapa ba tshehetsana nakong tsa tlokotsi? Ana ke batho bao o ka ba letsetsang, kapa dihlopha tseo o leng setho sa tsona?

Ana o na le bokgoni ba ho phahama hape ha ho ka ba le tlokotsi efe kapa efe, o ikemele? Ana o ka kgona ho ba le dintho tseo o neng o ena le tsona pele ho tlokotsi kapa ho boima le hona jwale tjena?

Ana ho na le batho ba hodileng, bana ba banyenyane kapa batho ba holofetseng, bao o dulang le bona lapeng la haeno?

Sebedisa tsebo eo o e fumaneng mona ho hlwaya tse latelang:

Mathata a maholo le matshwenyeho tikolohong ya ka ke:

Se ntshwenyang haholo ka taba ena ke:

Hore re kgone ho ithusa kapa hona ho ba malala-a-laotswe, ke/re lokela ho:

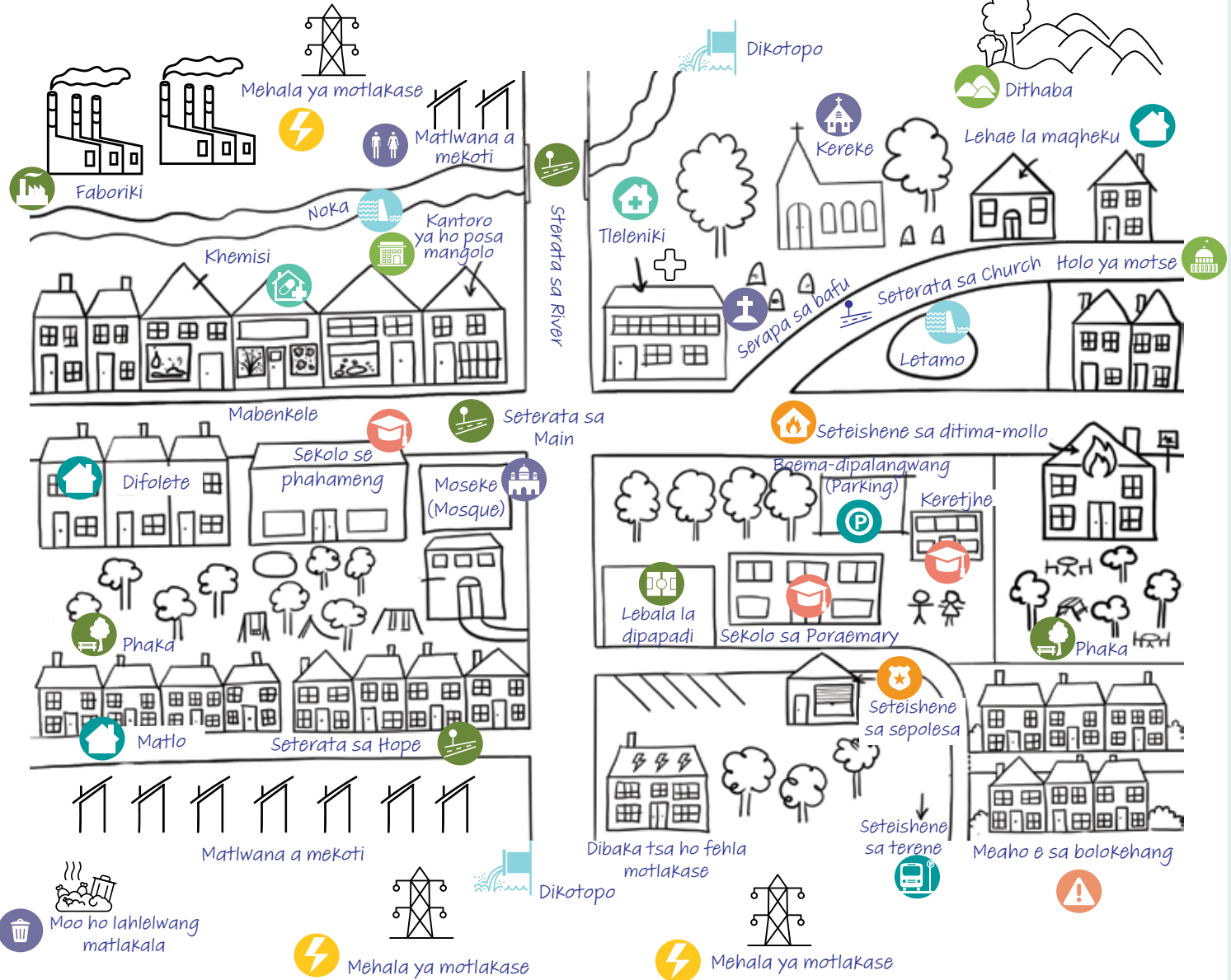
TLHAKISETSO (ACTIVITY) TAKA MMAPA WA DINTHO TSE KA BANG KOTSI TIKOLOHONG YA HAO

Ho a thusa hore o fetole tseo o di fumaneng, o di etse mmapa, ha o qetile ka dipatlisiso tsa maemo le dintho tse ka bang kotsi tikolohong ya hao.

MOHATO WA PELE

1

Qala pele ka ho taka meaho ya bohlokwa: dikolo, sepetelele, moaho wa ba timang mollo, moaho wa sepolesa (police station) le matlo. Hape taka dintho le meaho e meng e ka bang kotsi, jwaloka meaho ya difaboriki (factories), dikotopo tsa metsi a pula (storm drains), matlwana a mekoti (pit latrines), matamo, dibaka tseo ho fehlwang motlakase ho tsona mmoho le matlo le meaho e sa hlokomelwang. Qapa letshwao bakeng sa mofuta o mong le o mong wa moaho. Bontsha le ditsela, dinoka, mehala ya motlakase, marangrang a phepele ya metsi le tsamaiso ya dikgwerekgwere le dibaka tseo ho qhallwang matlakala ho tsona. Sebedisa dipene tsa mebala e fapaneng bakeng sa ho bontsha sebaka se seng le se seng, se fapaneng le tse ding.

TLHAKISETSO (ACTIVITY) TAKA MMAPA WA DINTHO TSE KA BANG KOTSI TIKOLOHONG YA HAO

MOHATO WA BOBEDI

2

Ha o se o ena le mmapa ona wa motheo, sebedisa tsebo eo o e fumaneng ha o ne o lekola tikoloho mabapi le dikotsi tse ka nnang tsa hlaha (risk assesment) ho bontsha hore moaho ka mong o ka ameha hakae (hanyenyane, haholo, o ka fela). Sebedisa matshwao kapa mebala e fapaneng mabapi le sekgahla sa kotsi kapa mofuta wa yona, mohlala, dibaka tse metheong, kotsing ya dikgohola kapa mobu le majwe a thethehang (landslides).

MOHATO WA BORARO

3

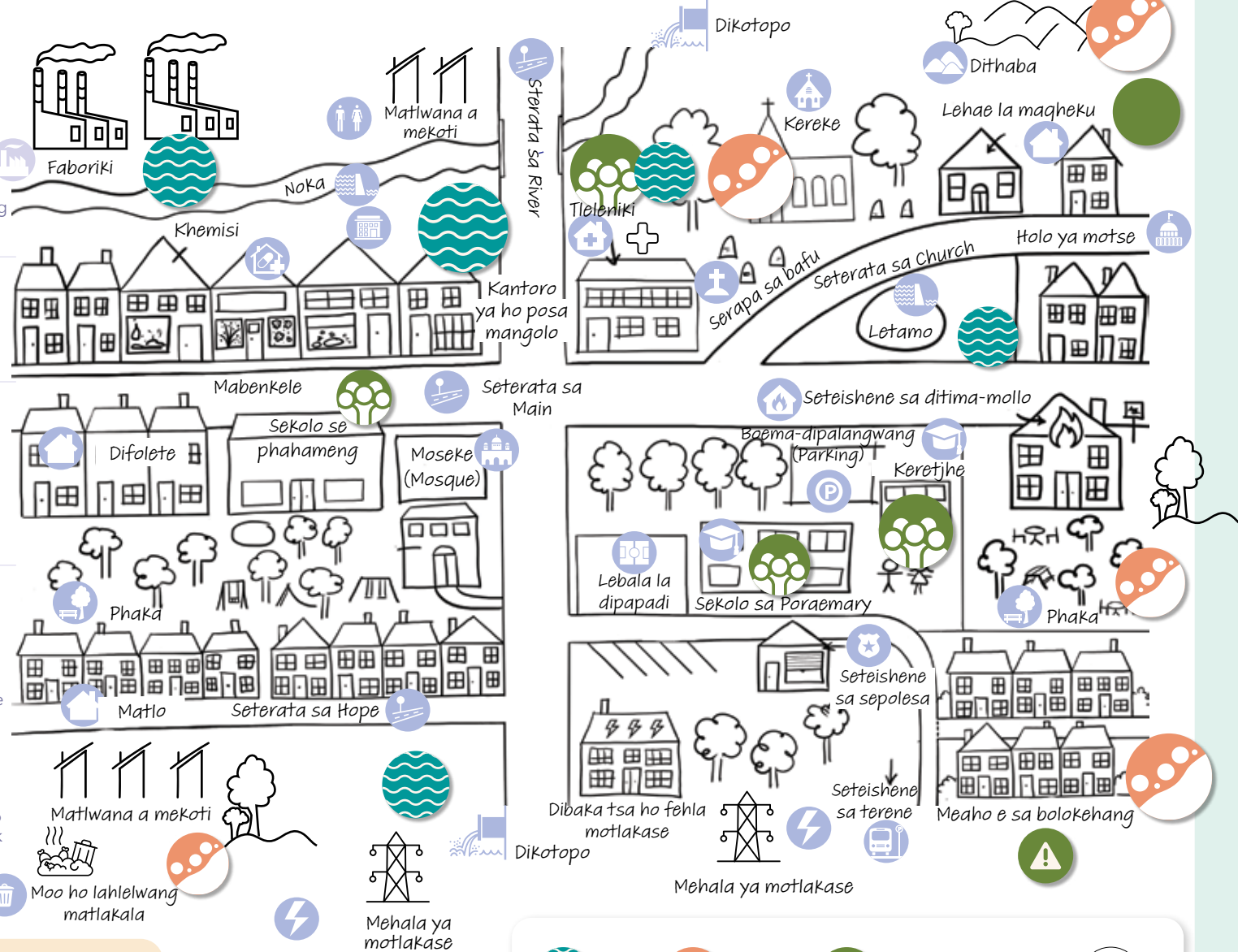
Jwale hlwaya hore batho ba tlo hloka thuso ho feta ba bang ha ho eba le tlakotsi ba dibakeng dife, jwaloka dikolo, matlo a maqheku, dipetlele le dikretjhe (creche).

MOHATO WA BONE

4

Bontsha ba bang mme le qale ho buisana ka taba ena le baithuti bao o kenang le bona sekolo, matitjhere le baahisane ba hao. Ke eng eo baahi ba moo o dulang teng ba ka e etsang ho sireletsa batho le pele mathata a qala? Ke batho bafe ba ka o thusang tikolohong ya hao?

O ka nna wa memela batho pontshong/ kopanong sekolong moo o tla kgona ho fumana dintlha tse fetang tseo o nang le tsona. Mema baahi ba tikoloho, ba kang lekhanselara la wate (ward councillor), baemedi ba mekgatlo ya tikoloho, baetapele ho tsa kgwebo, mapolesa, basebetsi ba timang mollo (fire fighters), dingaka, bathusi ba fihlang pele nakong ya ditsietsi (first responders), basebeletsi ba tsa kahisano (social workers) le baqolotsi ba ditaba (journalists). Ba hlalose tse ka mmapa wa hao wa maemo le dintlha tse ka bakang kotsi (risk map) mme o thakgole dipuisano mabapi le mehato e ka nkwang mabapi le ho thibela tlakotsi, kapa hona ho fokotsa bohale ba yona ha e sa kgone ho thijwa.

HLOKOMELA

Ha o a lokela ho tshoswa ke eng kapa eng eo o e sibollang tekolong ya hao ya maemo le dintlha tse ka bakang kotsi (risk assesment). Mohato wa pele bakeng sa ho hlola diphephetso teng ke ho tseba le hona ho utlwisisa se etsahalang tikolohong ya hao, kamora moo o ka qala ho rera le hona ho itokisa.

				
Merwallo	Seretse se thethehang	Batho ba hloka thuso	Se ka bakang kotsi e seng Kalo	Se ka bakang kotsi e matla

3.2. Ho hlwaya dintho tse ka bang kotsi di sa qala

Ha o tseba maemo le dintho tse ka bang kotsi kapa tse bakang bofokodi, o ka qala pele ka ho etsa ntho ya bohlokwa haholo: wa di beha leihlo.

Ditlokotsi tse ngata ha di hlahe feela tjena. Ho na le ntho kapa dintho tse etsahalang nakong e itseng, moo ho bang le phetoho butle-butle ho fihlela ho senyeha. Ke ka hoo ho hlokehang hore re hlwaye matshwao a qalang, a supang hore tlokotsi e tseleng.

SESUPO SA QALONG, SE LEMOSANG KA MATHATA A TLANG (EARLY WARNING SIGN), KE ENG?

Sesupo sa qalong, se lemosang ka mathata a tlang (early warning sign) ke matshwao le diketsahalong tse itseng, tse bontshang hore ho na le dintho tse sa tsamayeng hantle. Tsela e lokileng ya ho hlwaya sesupo sa qalong, se lemosang ka mathata a tlang (early warning sign), ke hore o tlwaele le ho tseba tikoloho e o potapotileng.

Thahasella se etsahalang tikolohong ya hao, hlokomela hore dipula di na neng, nako e kae, di matla hakae, dimela di hokae, mobu wa tikoloho o jwang, le hore noka e phallela kae. Qala ho thahasella ho tseba ka tlhaho le tsa yona, ka metsamao ya baahi ba tikoloho, ka ditshebeletso tsa tsamaiso ya dikgwerekgwere le ka moo metsi a pula a phallang ka teng le moo a phallelang teng. Kutlwisiso ya tikoloho ya hao ka botlalo e tla o thusa hore o kgone ho lemoha ha dintho ha di qalella ho fetoha mme sena se molemo haholo bakeng sa ho itokisetso mathata a ketsahalo tsa tshohanyetso.

Ho na le matshwao a mangata a ikgethang, ao e leng sesupo sa qalong, se lemosang ka mathata a tlang (early warning sign) bakeng sa mefuta ya dikotsi tse fapaneng. Mohlala, ho na le ditsela tsa ho metha methamo ya dinoka ho di beha leihlo bakeng sa dikgohola, kapa ha di omme, bakeng sa komello. Ha o se o qetile ka tekolo ya hao ya maemo le dintho tse ka bang kotsi (risk assesment), o hlwaile dintho tseo tse ka bang kotsi tikolohong ya hao, batlisisa hore ana matshwao kapa sesupo sa qalong, se lemosang ka mathata a tlang (early warning sign) tikolohong ya hao ke sefe, mme le qale ho beha dintho tseo, tse le lemosang, leihlo, wena le ba bang tikolohong ya hao.

E ba MPODI WA TIKOLOHO (ENVIRO CHAMP)

Ho hlokomela tikoloho le hona ho ka thusa ho fokotsa maemo le dintho tse ka bang kotsi (risk) le bofokodi bo teng. Kgothaletsa hore baahi ba boloke tikoloho e hlwekile - matlakala a ka nna a thiba didreine (drains), a silafatsa dinoka, a fetelletsa le dikgohola.

Theha sehlopha (club) sa sekolo kapa sa baahi ba tikoloho, se ka tshehetsang matsholo a ho olla matlakala, ho phutha dintho bakeng sa ho di isa moo di ka lokisetwang ho sebediswa hape (recycling) mme hape se behe dikotopo tsa ho tsamaisa metsi a pula dikolong leihlo, ho bona hore di sebetse jwang.

Iphumanele sesebediswa se tsejwang ka hore ke **'mini-SASS'** kit, se thusang hore o kgone ho hlahloba maemo a metsi a diphula le dinoka tsa tikoloho. Sebetsa le baahi ba tikoloho, sekolo, ba lelapa la haeno kapa metswalle, o kenye tsebo eo o e fumaneng mmampeng wa mini-SASS (mini-SASS map), o tsebise le baetapele ba tikoloho ka seo o se tsebang le seo o se utlwetseng, ho ba kgothaletsa hore ba thuse ka mehato e hlokehang.

Dintlha tse ding di mona: <https://minisass.org/en/>

3.3. Ho hlalisa leano la hao la nako ya tshohanyetso

Ho bohlokwa hore o be le leano la nako ya tshohanyetso, le hlakisang mehato e lokelang ho latelwa ha ho hlaha tlokotsi kapa koduwa.

Hang ha o utlwisisa motheo wa merero ya bakeng sa nako ya diketsahalo tsa tshohanyetso, o ka kgona hore le wena o hlalise leano la hao la nako ya diketsahalo tsa tshohanyetso. .

MOHATO
WA PELE

1

Qala lapeng la haeno

Sebaka se molemo ka ho fetisa seo o ka qalang ho sona bakeng sa leano la nakong ya tshohanyetso ke lapeng la haeno, ka hoo qala pele ka ho nahana hore o dula kae le hore o dula le mang.

Qamaka tikoloho ya moo o dulang. Ke dintho kapa maemo afe a ka bang kotsi haufi le moo o dulang? Ana ho na le ka moo ntlo ya haeno e ka ntlafatswang ka teng hore e bolokehe le ho feta? Ana ho na le dibaka ntlong ya haeno kapa tikolohong eo o dulang ho yona, e ka bolokehang ho feta, moo le ka balehelang teng nakong ya tlokotsi? Batho le dibaka tse haufi le lona di bohole bo bokae? Dibaka tse kang dikolo, sebaka sa basebetsi ba timang mollo (fire station), sebaka sa bodumedi, moaho wa sepolesa (police station), sepetlele/ sebaka sa ditshebeletso tsa bophelo bo botle (health centre) kapa mokgatlo wa tikoloho? Sebedisa lesedinyana le tekolong ya maemo le dintho tse ka bakang kotsi (risk assessment) le mmapeng wa maemo le dintho tse ka bakang kotsi (risk map) ho thusa ho o tataisa.

MOHATO
WA BOBEDI

2

Hlwaya Sebaka sa Hao se Bolokehileng

Ntho ya bohlokwa ke hore o bolokehe, mme hore be jwalo, o lokela ho hlwaya “sebaka se bolokehileng” moo o ka yang teng ha ho hlokeha.

Sebaka se bolokehileng ke se jwang? Sebaka se bolokehileng ke sebaka seo o tshepang hore o ka se kopane le kotsi efe kapa efe ha o le ho sona. Ke moo hape o kgonang ho fumana thuso ya mantlha jwaloka bodulo ba nakwana, dijo, metsi, motlakase kapa dikgokahano (communications). Tseba hore dibaka tsa hao tse bolokehileng di hokae - e ka nna ya eba lapeng, moo o dulang, lapeng la motswalle kapa la motho eo o amanang le yena, sekolong kapa sebakeng se seng sa tshebeletso ya setjhaba.

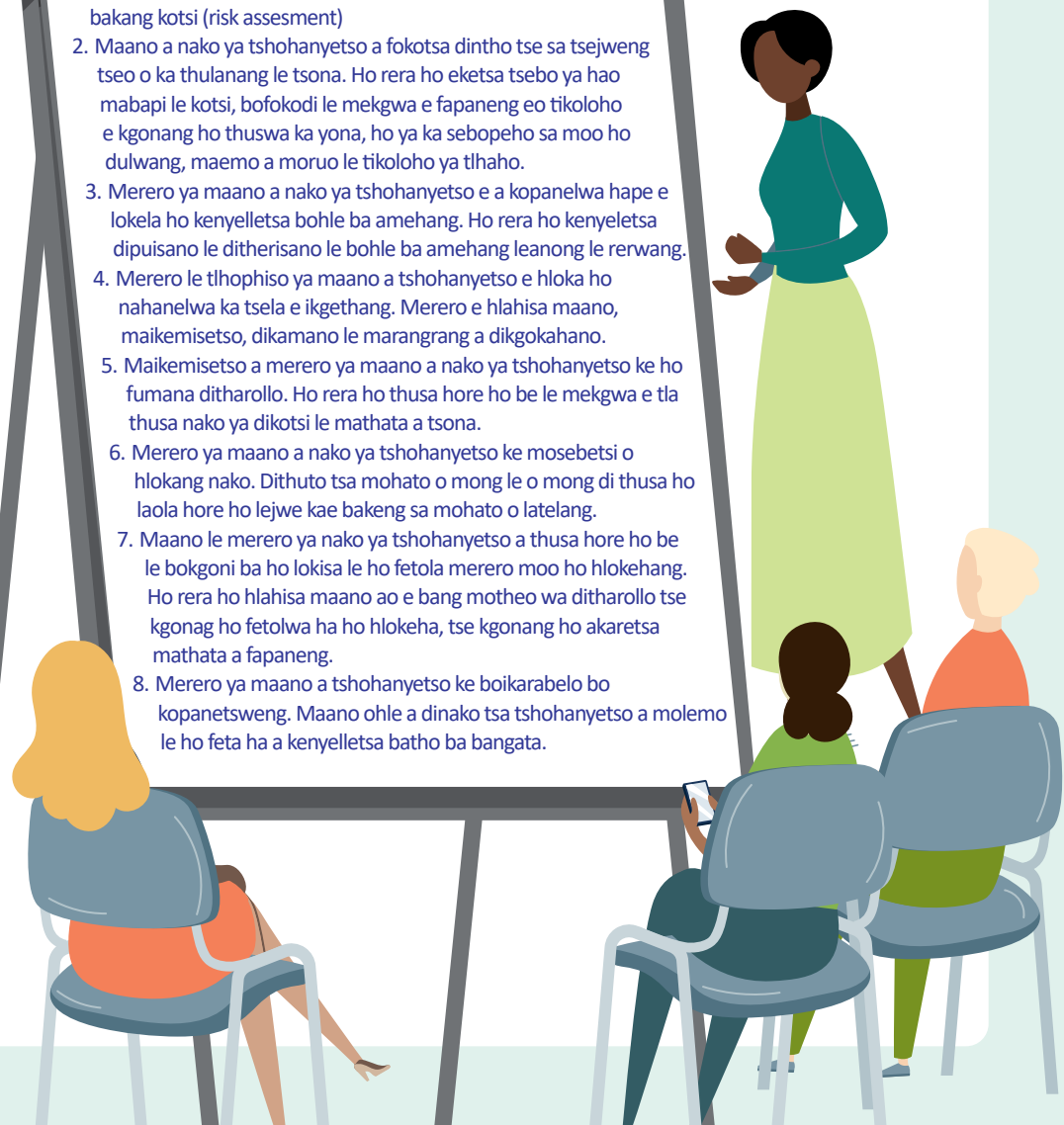
Ho bohlokwa hore o bue le beng ba sebaka seo, o ba tsebise hore ke sebaka seo o hopolang hore se bolokehile bakeng sa ha o ena le mathata. Tsebisa ba bang ka leano la hao la nako ya tshohanyetso - batho ba tla kgona ho itokisetse ho o thusa, ha ho hlokeha, ha ba tseba maemo a hao.

Hang ha o se o hlwaile sebaka sa hao se bolokehileng, tseba hore o kgona ho ya moo jwang o etswa dibakeng tse fapaneng (lapeng la hao, sekolong). Batlisisa ditsela tse ding tsa ho leba moo, sebakeng sa hao se bolokehileng, ha ho ka etsahala hore tsela eo o e tsebang e be e kwetswe. O ka nna wa boloka dibaka le ditsela tseo tshebeletsong ya dimmapa, ya selefoune ya hao.

E meng ya melao eo e leng motheo wa taba tsena, tseo lokelang ho nahana ka tsona ke ena:

Motheo wa melao ya ho hlophisa maano a mabapi le diketsahalo tsa tshohanyetso

1. Merero le tlhophiso ya maano a tshohanyetso e sututswa ke diketsahalo kapa maemo a ka bakang kotsi. Leano la hao le lokela ho itshetleha hodima tekolo ya hao ya maemo le dintho tse ka bakang kotsi (risk assesment)
2. Maano a nako ya tshohanyetso a fokotsa dintho tse sa tsejwang tseo o ka thulanang le tsona. Ho rera ho eketsa tsebo ya hao mabapi le kotsi, bofokodi le mekgwa e fapaneng eo tikoloho e kgonang ho thusa ka yona, ho ya ka sebopeho sa moo ho dulwang, maemo a moruo le tikoloho ya tlhaho.
3. Merero ya maano a nako ya tshohanyetso e a kopanelwa hape e lokela ho kenyelletsa bohle ba amehang. Ho rera ho kenyeletsa dipuisano le ditherisano le bohle ba amehang leanong le rerwang.
4. Merero le tlhophiso ya maano a tshohanyetso e hloka ho nahanelwa ka tsela e ikgethang. Merero e hlalisa maano, maikemisetso, dikamano le marangrang a dikgokahano.
5. Maikemisetso a merero ya maano a nako ya tshohanyetso ke ho fumana ditharollo. Ho rera ho thusa hore ho be le mekgwa e tla thusa nako ya dikotsi le mathata a tsona.
6. Merero ya maano a nako ya tshohanyetso ke mosebetsi o hloakang nako. Dithuto tsa mohato o mong le o mong di thusa ho laola hore ho lejwe kae bakeng sa mohato o latelang.
7. Maano le merero ya nako ya tshohanyetso a thusa hore ho be le bokgoni ba ho lokisa le ho fetola merero moo ho hlokehang. Ho rera ho hlalisa maano ao e bang motheo wa ditharollo tse kgonang ho fetolwa ha ho hlokeha, tse kgonang ho akaretse mathata a fapaneng.
8. Merero ya maano a tshohanyetso ke boikarabelo bo kopanetsweng. Maano ohle a dinako tsa tshohanyetso a molemo le ho feta ha a kenyelletsa batho ba bangata.

3.3. Ukusungula Uhlelo Lwakho Lwezimo Eziphuthumayo

MOHATO
WA BORARO

3

Iketsetse lenane la hao la dinomoro tsa nakong ya Ketsahalo ya Tshohanyetso

Hopola hore ha se wena mothusi ya fihlang pele nakong ya ditsietsi (first responder), ka hoo o lokela hore o be o ena le dinomoro tsa motho yeo o ka mo letsetsang hore a o batlele thuso kapa sebaka se bolokehileng, ho hlokomedisa batho ba bang, ho ba sireletsa le hona ho ba thusa ha wena o bolokehile. O lokela ho tseba hore o lokela ho bua le mang, mme ka hoo ho bohlokwa hore o be le dinomoro tsa mehala le dintlha tse ding tsa batho bao tsa kgokahano (contact information) haufi.

O lokela ho letsetsa motho e mong hore a letsetse batswadi ba hao, kapa bahlokomedi (guardians) ba hao, ha o hlahetswe ke boemo ba tshohanyetso. Netefatsa hore o tseba dinomoro tsa bona ka hlooho, mme o se ke wa nka hore o tla be o kgona ho sheba dinomoro tsa bona founeng ya hao. Bokella lenane la dinomoro tsa nakong ya boemo ba tshohanyetso, o ithute tsona ka hlooho, bakeng sa ha ho etsahala hore founa ya hao e se sebetse.

Hape ho na le dinomoro tsa ditshebeletso tsa ho thusa setjhaba, tse ka letsetswang kae kapa kae, naha ka bophara. Ho tla tswa hore o boemong ba mofuta ofe ba tlokotsi, mme o ka tlameha ho letsetsa batho ba fapaneng, ka hoo nahana ka mathata a fapaneng le batho bao o ka tlamehang ho ba letsetsa bakeng sa boemo bo bong le bo bong bo itseng.

DINOMORO TSA NAKONG YA KESAHALO YA TSHOHANYETSO, NAHA KA BOPHARA (NATIONAL EMERGENCY CONTACT NUMBERS)

Thuso nakong ya ketsahalo ya tshohanyetso, naha ka bophara **10111**

Ambulense (Ambulance) **10177**

Nomoro ya selefoune bakeng sa ketsahalo tsa tshohanyetso (cell phone emergency) **112**

Letsetsa 112 selefouneng efe kapa efe ha o le Afrika Borwa mme o tla fetisetwa setsheng sa diketsahalo tsa tshohanyetso, sa tshebeletso ya hao ya selefoune (network provider's emergency call centre). Mosebeletsi ya arabang founa (operator) o tla o fetsetsa tshebeletsong eo o e hlokang (sepolesa, ambulense, basebeletsi ba timang mollo, tshebeletso tsa sephethephehe (traffic), bapholosi bakeng sa mathata a lewatleng (sea rescue).

Setsha sa Naha sa Taolo ya Qomatsi (National Disaster Management Centre) **012 848 4602**

Mona Afrika Borwa, dibaka tsa basebetsi ba timang mollo (fire stations) di bohlokwa haholo bakeng sa ho thusa nakong ya diketsahalo tse sa lebellwang (emergencies) mme ke mohlodi o matla wa ho thusa setjhaba tikolohong tsa rona. Kopana le lefapha la basebetsi ba timang mollo (fire stations) tikolohong ya hao mme o ba kope dikeletso - ba ka nna ba o thusa ka dintlha le dinomoro tsa mehala tsa bohlokwa, le ka ditshebeletso tse ding tse fapaneng, moo o ka kwetliswang teng. Ho bohlokwa hore o thehe maqhama le batho le mekgatlo e thusang setjhaba nakong ya tlokotsi ya tikolohong ya hao, kahoo itsebise, o utlwe hore ba fana ka ditshebeletso dife, mme hape o ba hlalose tse hore wena o thahasella hore o be malala-a-laotwe nakong ya diketsahalo tse bakang tlokotsi. Baahi ba tikoloho tse ngata tse fapaneng mona Afrika Borwa ba na le diakhaonte tsa mekgopi ho social media, inthaneteng, moo ba manehang dinomoro tsa difoune tsa bohlokwa tsa tikoloho tsa bona. Leka ho ba setho sa mekgopi ena, ho netefatsa hore o ba le tsebo le dintlha tsa moraorao tjena tse amanang le tikoloho ya hao. Fuputsa hore ke ditshebeletso dife tse teng tikolohong ya hao, mme o sebedise lenane leo bakeng sa ho o thusa ho qalella ho itokisa.

Lenane la ka la batho bao ke ba tsebang le bao nka ba hlokang (contact list)

TSHEBELETSO	NOMORO YA FOUNE/SELEFOUNE
Dinomoro tsa thuso, naha ka bophara (helplines)	
Thuso nakong ya ketsahalo ya tshohanyetso, naha ka bophara (Nationwide emergency response)	10111
Ambulense (Ambulance)	10177
Nomoro ya selefoune bakeng sa ketsahalo tsa tshohanyetso (cell phone emergency)	112
Tikoloho ya ka	
Ambulense (Ambulance)/ sepetlele/ngaka	
Sepolesa	
Lefapha la ho tima mollo	
Ditshebeletso tsa tsamaiso ya dikgwerekgwere le phepele ya metsi (sanitation)	
Bahlokomedi ba polokeho tikolohong (neighbourhood watch)/ Sehlopha sa tikoloho	
Dintlha tsa kgokahano (contact information) tsa beng ka wena	
Motho wa pele (1): Lebitso	Motho wa bobedi (2): Lebitso
Nomoro ya mohala:	Nomoro ya mohala:
Aterese:	Aterese:
Motho ya dulang toropong e nngwe, wa bakeng sa nako tsa tshohanyetso	
Motho wa pele (1): Lebitso	Motho wa pele (1): Lebitso
Nomoro ya mohala:	Nomoro ya mohala:
Aterese:	Aterese:

3.3. Ukusungula Uhlelo Lwakho Lwezimo Eziphuthumayo

Nahana ka tikoloho eo o leng ho yona mme o bokelle lenane la dintlha tse tsamaellanang le moo, sebakeng seo. O ka nna wa batla ho kenyeletsa nomoro ya ofisi ya sedika (district office), ya lefapha la tlhokomelo ya tikoloho, ya mohlanka wa taolo ya boemakepe (harbour management officer), ya khemisi (pharmacy) le ya ngaka ya diphoofolo (veterinarian).

Boloka dinomoro tseo founeng ya hao empa o be le dikhopi tse pedi tsa tsona tse hatisisweng. Maneha khopi e le nngwe leboteng, lapeng la haeno, mohlomong ka kitjhining, hape o netefatse hore e fumaneha kapele. Ho molemo hore o fe ba lelapha la hao le metswalle dintlha tseo. Le ka etsa tlhakisetso ena le baithuti bao o kenang le bona kapa le sehlopha sefe kapa sefe sa baithuti, sekolong.

MOHATO
WA BONE

4

Bokella dintho tseo o ka di kenyang ka mokotleng wa hao wa tsa tshohanyetso (emergency kit).

Ho ka ba molemo ha o ka ba le mokotla wa tsa tshohanyetso (emergency kit) kapa mokotla wa 'malala-a-laotwe' (go-bag). Ka nako e nngwe, nakong ya maemo a tshohanyetso, ho ka nna ha etsahala hore o hloke dijo le dintho tse ding tseo o di sebedisang, hape o ka batla ho sireletsa dintho tse itseng tsa hao tsa bohlokwa, mme o ka hloka ho etsa seo ka potlako. Mokotla wa malala-a-laotwe (go-bag) o loketse ona mabaka a kang ao hantle.

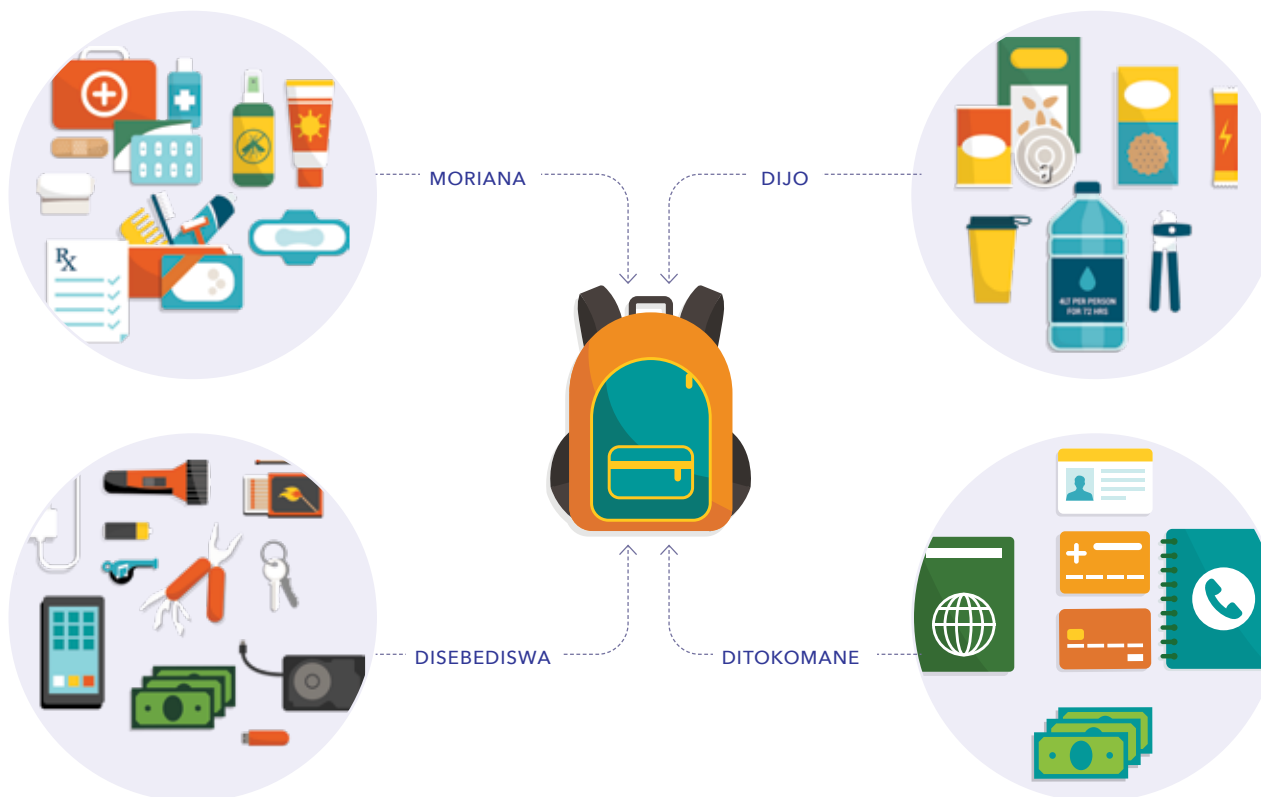
OKUBALULEKILE

Qiniseka ukuthi ugcina amadokhumenti akho kamazisi abalulekile esendaweni ephephile, nokuthi ungafinyelela kanjani kuwo ngokushesha. Kungakuhle ukugcina ikhopi eqinisekisiwe kamazisi wakho esikhwameni sakho sokuhamba.

O lokela ho itokisetsa hore o kgone ho kgona bophelo bonyane dihora tse 72, mme o boloke mokotla wa hao wa malala-a-laotwe (go-bag) sebakeng seo o kgonang ho o fihlella kapele ho sona. Tse ding tsa dintho tseo o ka ratang ho di kenyeletsa ke tsena:

- Metsi: bonyane dilitara tse pedi bakeng sa motho ka mong, bakeng sa letsatsi ka leng
- Diyo tse sa senyeheng, tse kang diyo tse ka mathining, di-energy bar le diyo tse omisitsweng (dried food)
- Sesebediswa se bulang mathini se sa hlokgeng motlakase
- Totjhe ya bateri kapa e sothwang (o nke le dibateri tse ding ka thoko) le/kapa lebone la matla a letsatsi (solar)
- Sesebediswa se bolokang motlakase (battery bank), tjhajara ya founu le khebole (cable)
- Mokotla wa thuso ya pele (First aid kit)
- Dinotlolo tse ding hape (tsa koloi le tsa ntlo)
- Tjhelete e sa kopanang haholo
- Khopi ya lenane la hao la dinomoro tsa nakong ya ketsahalo ya tshohanyetso
- Meriana e tswang ka lengolo la ngaka (prescriptions) le disebediswa tsa batho ba holofetseng

3.4. Ho Theha Maqhama le Mekgopi e Loketseng le ho Hlophisa Ditsela tsa Temoso ya Nako e sa le Teng (early warning system)

Ho bohlokwa hore o be le leano la hao la nako ya tshohanyetso, empa ho bohlokwa hape ho hopola hore o karolo ya baahi ba tikoloho ya hao, ka hoo ho na le batho ba bang bao le bona ba tla thefulwang ke maemo ao o tla be o le ho ona, a tshohanyetso.

Kahoo ho ka o tswela molemo ha o ka fuputsa hore ke dihlopha kapa mekgatlo efe ya baahisane kapa mekgatlo ya mmuso le eo e seng ya mmuso, ya tikoloho, e sebetsanang le boitokiso ba bakeng sa diketsahalo tse sa lebellwang.

Ho na le dihlopha tse ngata tsa mefuta e fapaneng tse nang le maqhama mahareng a tsona (networks), tse ka kenyeletsang:

- Dihlopha (club) tsa baahi ba tikoloho kapa tsa batjha
- Dihlopha tsa baahisane
- Dihlopha tsa bodumedi
- Mekgatlo eo e seng ya mmuso (NGO's) kapa mekgatlo ya tikoloho
- Mekgatlo e thusang nakong ya tlakotsi

Etsa dipatlisiso mabapi le tikoloho eo o dulang ho yona, batlisisa hore ke dihlopha dife tse etsang ho hong, di etsa eng, le hore di sebetsa jwang. O ka nna wa fumana ho ena le ntho eo o e thahasellang mme sena e ka ba tsela e nngwe ya ho etsa hore o be le kabelo mosebetsing wa ho thusa tikoloho ya hao le setjhaba ka kakaretso. Ho ba le maqhama le dihlopha tse fapaneng ke tsela ya bohlokwa ya ho theha ditsela tsa temoso ya nako e sa le teng (early warning system), ho thusa batho hore ba tsebisane ka diketsahalo tsa tshohanyetso di sa tla, ba tsebe ho itokisa le hona ho thusana mabapi le diketsahalo tse fapaneng tsa tshohanyetso.

TEMOSO YA NAKO E SA LE TENG (EARLY WARNING SYSTEM) KE ENG?

Temoso ya nako e sa le teng (early warning system) ke tsela e fang batho ba amehang melaetsa e tshepehang, ya nnete, ka nako, ka tsela e hlakileng, e ba thusang hore ba kgone ho nka diqeto le mehato ba ena le tsebo ya se etsahalang.

Ho na le dintlha tse nne tsa motheo mabapi le tlhahiso ya tsela ya temoso ya nako e sa le teng (early warning system):

Tsebo mabapi le dikotsi tse ka bang teng

ho thusa batho ho tseba le ho utlwisisa hore maemo a ka bang kotsi, tlakotsi le bofokodi ke eng.

Ho beha maemo leihlo

ho dula o behile maemo a ka bang kotsi leihlo, ho bona diphetoho tse ka bang teng moo, ha nako e ntse e eya.

Bokgoni ba ho etsa ho hong bakeng sa ho ithusa

ho thusa batho ho fokotsa bohale ba se ka ba hlahelang se kotsi, nakong eo ba bonang hore ho na le bothata bo ba lebileng, bo eso ka bo fihla.

Melaetsa ya temoso

ho romela batho melaetsa nakong ya maemo a tshohanyetso, ho ba fa ditaello tseo ba kgonang ho di phetha hore ba thuse.

Ho ka nna ha eba le mekgatlo ya tikoloho, mekgatlo ya maemo a tshohanyetso, mekgatlo ya polokeho kapa e meng e kang eo, e seng e ntse e ena le ditsela tsa temoso ya nako e sa le teng (early warning system) tseo e di sebedisang. Mekgatlo ena hangata e sebedisa dibaka tsa diphatlalatsa tse kang tsa social media, inthanete, mme ditsebiso tse na di molemo haholo nakong ya mathata a tshohanyetso. Fuputsa hore o fumane hore ke ditsela dife tse teng tse sebediswang tikolohong ya hao mme ke dihlopha kapa mekgopi efe e dumeletsweng ho ba karolo ya moo le ho di sebedisa?

O lokela ho thusa ho hlophisa hore ho be le mokgwa o ka sebediswang wa temoso ya nako e sa le teng (early warning system) tikolohong ya hao, ha o le siyo. Tse ding tsa dintho tseo ho hlokehang hore o di etse ke tsena:

- Hlwaya sehlopha sa batho ba ka nngang ba eba le thahasello ya ho ba le kabelo kapa ba ka folang molemo mokgweng oo wa temoso ya nako e sa le teng (early warning system).
- Batlisisa hore ke tsela efe e ka ba sebeletsang hantle bakeng sa ho fetisa melaetsa (ka WhatsApp, Facebook, imeile, jwalojwalo).
- Qala mokgopi mme o meme batho hore ba kene ho ona.
- Phatlalatsa ditsebiso mokgoping ona (hlokomela karolo ya lesedinyana lena e mabapi le ho netefatsa melaetsa pele e phatlalatswa) ho thusa batho hore ba lemoe dikotsi tse ka bang teng le bofokodi ba bona.
- Kgothaletsa batho hore ba buisane mokgoping ba ntshe maikutlo a bona, haholoholo mabapi le diphetoho tseo ba di bonang, tse ba amang, tikolohong tsa bona. Boloka mokgopi o tsepamisitse puo ho tseo e leng mooko wa ona, mme hape ho fetiswe melaetsa e nepahetseng, e tshepehang eo le ka kgonang ho e netefatsa.
- Fetolang mokgopi wa lona mohlodi o tshepehang wa ho beha batho leseding.
- Tsebisang ba bang ka lesedi (information) leo le nang le lona, ho kenyeletswa ditsebiso tse mabapi le dibaka tse itseng, tse hlakisitsweng, tse kang sebaka seo baahi ba kopanelang ho sona nakong tsa tlakotsi kapa tsela e lokelang ho sebediswa bakeng sa ho baleha tlakotsi.

3.5. Ho fumana Mehlopi e nang Le Lesedi (Information) le Tshepahalang, le Nepahetseng

Ho bohlokwa haholo hore ho be le lesedi (information) le tshepehang mabapi le se etsahalang, bakeng sa ha le itokisa, mme le lokela ho fuputsa hore mehlopi e tshepehang bakeng sa lesedi (information) ke efe.

Mang kapa mang a ka nna a fana ka lesedi (information) ho social media, ka hoo ho ba boima ka dinako tse ding ho tseba seo e leng nnete le seo e seng yona. Taba ena e baka mathata a maholo, haholoholo nakong ya ditlokotsi moo ditaba tseo e seng tsona di leng kotsi - di ka nna tsa etsa hore batho ba phahamise maikutlo, ba tshohe mme ba kgeloswe kapa ba ferekane, ka nako e nngwe batho ba be ba tswe kotsi.

Kaofela re ye re utlwe ho buuwa ka fake news (ditaba tseo e seng tsona), a ke re? Ho bolelwang ka mantswe ao? Fake news (ditaba tseo e seng tsona) ke ha ho iqapelwa lesedi (information) ka sepheo se itseng, kapa le fetolwa le hona ho sebediswa ka tsela eo e seng yona, mme ho se na tsela ya hore batho ba ka netefatsa hore seo ba se utlwehang ke nnete, mohloding o tshepahalang. Ha o kgolwa ditaba tseo e seng tsona, taba tseo di ka nna tsa etsa hore o etse ntho e itseng kapa o itshware ka tsela e itseng mme sena se ka etsa hore le batho ba bang le bona ba etse dintho tse itseng kapa ba itshware ka tsela e itseng le bona. Ditaba tseo e seng tsona di na le dintlha tseo e leng tsa nnete mme ho batla ho le boima ho tseba hore nnete ke efe, haholoholo nakong ya tllokotsi ha maikutlo a batho a phahame.

Ka hoo ho bohlokwa hore o bale diphatlatlatso tse tshepahalang tsa ditaba, o latele le mekgopi ya social media eo o e tshepang, hape o hlokomela ditaba tseo o di balang le tseo o di fetisetsang bathong ba bang.

Mantswe a rona le maikutlo a rona a ama ba re potapotileng mme re batla ho theha kopano le kutlwano ka dinako tsohle. Ka hoo iphe motsotso wa ho NAHANA pele o ka fetisa eng kapa eng!

O tseba jwang hore lesedi (information) ke nnete kapa tje

Nahana ka mehlopi wa lona

Lesedi (information) leo le tswa kae? Sengolwa (blog) sa inthaneteng sa mang mang wa tikoloho kapa ntho eo motho a e ngotseng leqephehang la hae la Facebooka e ke ke ya nkwa e le mehlopi wa nnete wa ditaba. Ana mehlopi oo o sekametse kae ka maikutlo? Maikemisetsa a bona e ka ba afe?

Ho fumana mehlopi e meng e tshhetsang mehlopi wa mantlha

O se ke wa tshepa ditaba tseo o di fumaneng sebakeng se le seng feela, o be o se o di kgolwa, o etsa ho hong mabapi le seo o se utlwetseng ho tsona. Batho ba bang ba reng mabapi le maemo ao? Ha o tswela pele o bala mehlopi e meng e fapaneng, ke hona o tla kgona ho utlwisa hantle hore ho etsahala eng.

Hlahloba letsatsi

Netefatsa hore lesedi (information) leo le fumaneha ka nako hape le tsamaellana le maemo a loketseng. Batho ba ka nna ba maneha ditshwantsho tsa dibaka tse ding kapa tsa diketsahalo tse fetileng, ka hoo o lokela ho netefatsa hore tseo o di bonang ke nnete.

Hlokomela hore o se nkwe ke maikutlo ka lebaka la tseo o di nahanang le tseo o di kgolwang

Nahana dintho ka hlooho e phodileng. Ana maikutlo a hao ka sitisana le ka moo o utlwisisang seo o se balang ka teng? Iqobelle ho bala ditaba mehlopi eo o sa e tlwaelang ho netefatsa hore o fumana ditaba tse felletseng, tse tswang mahlakoreng a fapaneng.

Netefatsa dintlha

Hangata ditaba tse tswang mehlopi e tshepehang di tsamaya le dintlha tse tshhetsang ditaba (data) tseo, le dipalopalo. Nahana ka tsela eo ditaba tseo di fepelwang batho ka teng le dikahare tsa tsona.

Netefatsa boleng ba tsona

Puo e sebediswang mehlopi e tshepehang ya ditaba e tletse

tlhompho hape ha e leeme, mme ditaba tsa teng di tshhetswa ke dintlha tse ngotsweng ka makgethe, ka tatelano, hape ditaba tsa teng ha di na diphoso tse ngata tsa mopeleto. Netefatsa boleng ba dintlha.

Netefatsa hore ditshwantsho tse moo ke tsa nnete

Ditshwantsho di ka ama tsela eo re itshwarang ka yona le mehato eo re e nkang ha re di bona, empa hopola hore ho bonolo ho di fetofetola mona le mane kapa ho di sebedisa ka tsela e fosahetseng. A mang a matshwao a bontshang hore e ka nna ya ba setshwantsho se fetotswe ke tshotshobano (warping), moo mela e lokelang ho nama e shebeha e tswedipane, kapa ho ena le botsho bo sa tlwaelehang ba seriti, mophetho o metsu (jagged edges) kapa ketsahalo tse shebehang di le makgethe ho feta tekano. Setshwantsho seo e ka nna ya eba ke sa nnete empa se nkilwe ketsahalong e nngwe, e seng e o amang. O ka nna wa sebedisa disebediswa tse kang Google's Reverse Image Search ho batlisa moo setshwantsho se tswang teng le ho bona ha se fetotswe.

Hlahloba video

Nahanisa ka tseo o di bonang videong hore di tshepahala hakae le hore ditaba tseo di hlaha kae. Se lebele hore diwebosaete tsa social media di sebedisa tsela ya dipalopalo (algorithms) e mabapi le ho supisa motho hore a shebelle le ditaba dife hape, hore di dule di re fepela ditaba (content). Ha o qala feela o tobetsa video kapa seo motho ya itseng a se manehileng, o tla bona ho se ho kena melaetsa e meng, e sisinyang hore o ka shebella eng hape e tshwanang le seo o se shebeletseng. Ba bangata ha ba ke ba ipotsa hore ditaba (content) tseo, tseo ba di shebelletseng di hlaha kae le hore dikahare tsa tsona di nepahetse na. Hlokomela dintho tseo o di shebellang, tseo ka nako e nngwe o bileng o di nkelang hodimo, kapa o di kwalang feela tjena.

Hlokomela melaetsa eo e boneng, pele o e fetisa

Nahana pele o maneha ntho hape, o e fetisa, e ne e manehilwe ke motho e mong. Netefatsa hore seo o se fetisetsang ho ba bang, ka ho maneha hape, ke nnete, pele o se fetisa.

Ho itlwaetsa ho bala le hona ho romella ba bang melaetsa e tshepahalang ke tsela e ntle ya ho itokisetsa dinako tsa tllokotsi ya tshohanyetso - sena ha se etse feela hore o be le tsebo e nepahetseng mabapi le maemo a ka hlahang, empa hape se etsa hore batho ba o tshepe bakeng sa ho ba mehlopi wa ditaba tse tshepahalang.

O ka sebedisa tsela e tsejwang ka hore ke **NAHANA** bakeng sa ho theha maqhama le ba bang, ha o ba romella melaetsa kapa ditaba tseo o di fetisang. Kgothaletsa batho ho batla diharollo, ho nka mehato e thusang, ho mamela melaetsa e kgothatsang, e akaretsang bohle mabapi le bothata boo ho shejwaneng le bona.

3.6. Ho Ithuta ho ba le Bokgoni ba Boetapele le ba ho Thusa

Tsohle tseo re di buileng mabapi le ho itokisa bakeng sa diketsahalo tsa tshohanyetso di itshetlehile ntlheng ya hore o bontshe boetapele - o lokela hore o qalelle ho se ya o susumetsang, o lekole maemo le dintho tse ka bang kotsi, o hokahane le mekgatlo le batho ba bang ba ka bang le thahasello, o behe dintho tse ka bang kotsi leihlo, kapa o kope ba bang hore le bona ba be le kabelo, ba thusa. Sena se bolela hore o lokela ho ba lenqosa (ambassador) la ho thusa baahi ba tikoloho ya hao hore ba dule ba itokisitse mabapi le ha ba ka hlahelwa ke ketsahalo e sa lebellwang.

Taba ena e utlwahala e ka e boima empa dintlha tse mmalwa ke tse na tseo o lokelang ho di hopola:

Kgetha moo o ka qalang teng

Tabeng ena ya ho itokisetsa diketsahalo tsa tshohanyetso, ha ho motho ya ka etsang dintho kaofela a le mong, empa motho e mong le e mong o na le ntho e itseng, eo a ka e etsang. Mohlomong o ka thahasella ho lekola maemo a ka bang kotsi, kapa ho buisana le hona ho romella melaetsa, kapa ho sebetsa le batho, ho sa kgathatsehe hore o batla ho etsa eng, sa bohlokwa ke hore o batle moo o ka qalang teng. Ha o se o nahanne hore o ka qala kae, sebedisa bokgoni ba hao ho hokahana le ba bang le nke mehato e tla tswela bohle molemo.

Fetoha mothusi e seng sesenyi

Ntho ya bohlokwa ka ho fetisa bakeng sa ho thusa setjhaba ho kgona ho tiisetsa mmoho, ke ho sebetsa mmoho. Baetapele ba makgonthe ba thusa setjhaba ho sebetsa mmoho. Ba sebedisa tse seng di ntse di le teng, e ka ba mananeo kapa mekgatlo, mme hape ba thusa batho hore ba be le kabelo letsholong la ho labalabela tse ntle tse tla tlisang phethoho e ba tswelang molemo. Re lokela ho hlwaya dintho tseo mekgatlo le dihlopha tse thusang nakong ya diketsahalo tsa tshohanyetso di seng di ntse di di etsa, hore re se ke ra pheta mosebetsi o seng o ntse o tswela pele kapa ra ba sitisa, ra senya le nako le mehlodi ya bohlokwa, ka ho etsa dintho tse seng di ntse di ena le batho ba di etsang.

Qalella

Ho dula o le malala-a-laotswe ho hloka hore o nke mehato e itseng, o qalelle ho thusa hore ho be le mohato o nkwang ho qala ho itseng kapa ho tlatselisa moo ho seng ho qadilwe. Ha o bona qubu ya matlakala kapa tshilafatso e itseng ya tikoloho e ka bakang kotsi sekolong sa hao, se phuthe matsoho, eta ba bang pele, o bokelle bomphato ba hao, ka tumello le tshehetso ya matitjhere a hao, le suthise bohlaswa boo. Diketso tse nyenyane tsa ho thusa di tlisa phetoho e kgolo, e molemo, ka hoo, nakong e tlang ha o bona bothata, se emele ho bitswa. Ema ka maoto, phutha ba bang, le etse ho hong mabapi le bothata boo.

Makgala ka tlung

Dikgohola Durban

E ngotswe ke **Esamie Lydia Msabala**

CC *A ko nahane feela o iphumana o sesa le makgala ka tlung haeno, le ba bang ba lelapa.*

E ne e le ka Mantaha, ka di 13 tsa Phupjane (June) selemong sa 2022. Ke ne ke le sekolong mme ho na pula e matla ya mahadima. Pula e ne e le ngata hona hoo hlooho ya rona ya sekolo a ileng a re re kgutlele hae. Ke ile ka tlameha ho ya hae ke tsamaya ka maoto, ka ha ditekesi di ne di sa kgone ho sebedisa mebila, ka ha ditsela di ne di tletse metsi. Ha ke fihla hae, re ile ra qalella ho kwala dibaka tseo re neng re nahana hore di ka kenya metsi ka ho sutela dithaulu ka tlasa mamati le ho potoloha difensetere. Phirimana e ile ya fihla ntle le mathata mme ra robala. Empa re ne re sa kgone ho kgaleha. Re ne re kgathatswa ke modumo wa pula eo ya difefo, e neng e na ka matla hoo re ileng ra hloleha ho itebatsa yona. Ka matsha, e ka re e ne e le hora ya bobedi (2) modumo wa metsi a phallang o ne o phahame hona hoo re ileng ra elellwa hore re lokela ho etsa ho hong, mme ra qeta bosiu boo re leka ho sireletsa ntlo ya rona metsing ao a matla, a pula ya dikgohola.

Jwale pula e ile ya qalella ho kena ka tlung le marulelong le dikhoneng tsa ntlo. Yaba jwale metsi a kena le ka monyako. Ho sa le jwalo ra bona makgala le dibopuwa tse ding di se di sesa ka tlung. Metsi a ne a phallela ka tlung ka matla, ka bona a hohola thelevishene, microwave le foriji ke ntse ke shebile ke maketse. Re ne re maketse, re tshohile re sa tsebe hore re etseng - re ne re se na le mokotlana wa thuso ya pele (first aid kit) ka tlung etswe re ne re sa lebella se re hlahetseng. Re ile ra elellwa hore re lokela ho baleha. Re ile ra leka ho tswa ka tlung empa ho ne ho le lefifi, re sa bone hantle ka ntle, hape fense (fence) ya ntlo e bapileng le ya rona e ne e hohotswe ke metsi, e wetse ka jareteng ya rona, e thibile tsela. Re ile ra kgona ho tshwara bana ba banyenyane ka matsoho, ra phamola di-ID (dikarete tsa boitsebiso) tsa rona le diselefoune, ra baleha.

Ho bua nnete, ke ne ke nahanne hore ke la rona la bofelo lefatsheng. Mme wa ka o ile a kopa malome wa rona hore a tlo re lata ka ha re ne re hloka moo re ka tshabelang teng, mme re se na boikgethelo. Tsatsing le hlahlamang dipompo di ne di se na metsi tikolohong ya rona kaofela hobane diphaephe tse tsamaisang metsi di ne di thibane. Ho nkile dibeke hore di thibollwe, ho be le metsi dipompong hape, mme le teng e le ha re se re ile ra tlameha ho kopa lekhanalera (councillor) la tikoloho ya rona hore a thuso. Re ile ra tlameha ho haha ntlo ya rona hape dikarolong tse itseng, re e hlwekise, ho ntsha seretse le metsi a neng a tletse ka tlung, re leke le ho batla tse ding tsa dintho tse re lahlehetseng, hape re leke le ho bona hore re ka nyoloha jwang hape bophelong. Baahi ba tikoloho le baahisane ba rona ba ile ba re thusa haholo. Mmuso ha o a ka wa re tshhetsa ka letho ka hoo re ile ra lokela ho tshhetsana, ho thusana hore re hahe matlo a rona hape. Re ile ra leka ho fumana dintho tse hahang tse matla hore matlo a rona a se hlote a thefulwa ke metsi hape.

Lena e ne e le letsatsi la tse tshosang, empa ke ithutile hore ho bohlokwa hore re dule re itokisitse mabapi le ha re ka hlahelwa ke tlokotsi. Re be le dintho tse kang mokotlana wa thuso ya pele (first aid kit) le dinomoro tsa mehala ya batho ba thusang ha ho hlahile mathata a kang ana. Jwale tjena ke se ke itokisitse, ke a tseba hore ke lokela ho etsa eng ha re ka hlaselwa hape ke metsi a dikgohola.

04

Ho thusa/ thuswa/ ithusa dinakong tša diketsahalo tša tshohanyetso

Ho sa kgathatsehe hore o itokisitse haka, hangata ha ho eba le ketsahalo ya tshohanyetso, ke nako ya tsietsi kapa ditsietsi tse sa lebellwang, moo dintho di sa tshwaneng le ka moo o tlwaetseng ka teng. O ka ba le kabelo ya bohlokwa ka ho thusa baahi ba tikolohong ya hao kapa sehlopha se itseng hore se shebane le bothata boo ka tsela e molemo ho feta.

4.1. Ho shebana le ketsahalo ya tshohanyetso

Ho sa kgathatsehe hore o shebane le ketsahalo efe eo o neng o sa e lebella, ho na le dintho tse mmalwa tseo o lokelang ho di etsa.

MOHATO
WA PELE

1

Theola maikutlo

Nako ya ketsahalo e sa lebellwang ke nako e ka tshosang, ya thefula le maikutlo. E nngwe ya dintho tsa bohlokwa ka ho fetisisa eo o lokelang ho e hopola ke hore: se ferekane! Pherekano e ka o bakela letswalo hape ya ferekanya le kelello ya hao mme ka tsela e jwalo ya etsa eka maemo a mabe le ho feta ka moo ho leng ka teng. Ho sa kgathatsehe hore o maemong afe, leka ho theola maikutlo ka hohle kamoo o ka kgonang.

- Hula moya nako e telele ha o phefumoloha, ebe o a o ntsha mme o leke ho theola maikutlo.
- Leka ho nahana ka hlooho e phodileng. Leka ho thibela lerata le dintho tse ding tse o sitisang hore o ikutlwe eka o kgona ho laola maemo.
- Hopola hore o itokisitse mme o tla kgona ho shebana le se etsahalang.
- Nahana ka hloko mabapi le boemo boo o leng ho bona mme o itokisetse ho etsa ho hong.
 - Hlahloba maemo a moo o leng teng mme o nahane ka seo o lokelang ho se etsa.
 - Ho etsahalang?
 - Ke eng e molemo eo nka e etsang?
 - Ke eng tseo o lokelang ho di hlokomela?

MOHATO
WA BOBEDI

2

Itshireletse

Ntho e molemo ka ho fetisa eo o ka e etsang ke ho itshireletsa le ho sireletsa bao o nang le bona hore le se ke la tswa kotsi. Hopola: ha o mothusi ya fihlang pele nakong ya ditsietsi (first responder). Se leke ho ba mohale.

- Batla sebaka seo o ke keng wa ba kotsing ha o le ho sona.
- Leka ho etsa dintho tse tlwaelehileng tsa ho leka ho se be kotsing, mabapi le maemo ao o leng ho ona, ao o sa a lebellang.
- Ana o kgona ho ya sebakeng sa hao se bolokehileng? Ana o hloka mokotla wa hao wa malala-a-laotswe (go-bag)?

MOHATO
WA BORARO

3

Letsetsa bathusi ba ditshebeletso tsa nako ya maemo a tshohanyetso

Letsetsa bathusi ba ditshebeletso tsa nako ya maemo a tshohanyetso (emergency services) kapele ka moo ho ka kgonehang, hang ha o se o bona hore o bolokehile. Sebedisa lenane leo o le entseng la bathusi nakong ya tshohanyetso ho netefatsa hore batho ba kgonang ho thusa ba tseba ka se etsahalang.

Ha ho na le ketsahalo e sa lebellwang e tla hlaha kapa e seng e hlahlile:

- Letsetsa bathusi ba loketseng bakeng sa ketsahalo eo, e sa lebellwang, ho ba tsebisa ka se etsahalang.
- Romela molaetsa bathong, mekgatlong kapa dihlopheng tseo le dumellaneng le tsona hore le tla lemosana nako e sa le teng (early warning system) nakong tsa tlokotsi, ho ba tsebisa ka se etsahalang.
- Fana ka dintlha tse hlakileng, tse nepahetseng tse tla thusa batho hore ba tsebe mehato eo ba lokelang ho e nka, ba fumane ditharollo. Dintlha tsa bohlokwa di ka kenyeletsa:
 - Moo o leng teng
 - Se etsahalang
 - Ho na le batho ba bakae ba amehang
 - Tseo batho ba di etsang le tseo o/le di hlokanang

Nahana ka tsebo yohle eo o nang le yona mabapi le ho itokisetse mathata a kang ao, ka hlooho e phodileng, mme o hlwaye tsela eo e leng yona e molemo ka ho fetisa eo o/le ka e latelang bakeng sa ho thusa ho rarolla bothata ba hao/lona. Ntlha ya pele ya bohlokwa ke ya hore o lokela ho dula o bolokehile, ka hoo sutha sebakeng kapa maemong a ka o ntshang kotsi kapele ka moo o kgonang ka teng.

4.2. Mehato e lokelang ho latelwa nakong ya diketsahalo tsa tshohanyetso, ka ho ikgetha

Ho na le mehato e itseng, e ikgethang, bakeng sa tlokotsi efe kapa efe e ikgethang. Iphe nako ya ho netefatsa hore o tseba mehato ena hore o tsebe seo o lokelang ho se etsa, ha ho hlaha tlokotsi. Sebedisa dintlha tse latelang ho o thusa, mme o netefatse hore o lokela ho nka mehato efe empa hape, etsa dipatlisiso mabapi le tlokotsi e ka nnang ya le hlahela.

DIKGOHOLA

HA HO BONAHALA HORE DIKGOHOLA DI TSELENG:

- Ntsha disebediswa tsa motlakase dipolakeng.
- Kwala motlakase wa ka tlung ha metsi a eso ka a le kenela, mme sebaka sa phepele ya motlakase (electrical panel) se ntse se omme.
- Phahamisa fanetjhara le dintho tsa bohlokwa o di tlose fatshe.
- Kwala mekoti ya tsamaiso ya dikgwerekgwere (sewer drains) mme o kwale le dipompo le diphaephe tsa matlwana (toilets).
- Ha metsi a dikgohola a se a fihlile:
 - *Se leke ho kwala motlakase ha o sa kgona ho o kwala pele metsi a kena ka tlung.*
 - *Se kene metsing a phophomang a ka ha a nna a eba le mehala le disebediswa tsa motlakase.*

KAMORA DIKGOHOLA:

- Se kgutlele hae ho fihlela ba tshwereng marapo ba molao (authorities) ba o eletsa hore ho bolokehile.
- Se kene ka tlung pele, haeba o ne o sa tima motlakase botong ya ona (main switch), ho fihlela setsibi sa tsa motlakase (electrician) se netefatsa hore ho bolokehile.
- Hlokomela, ha o kgutlela lapeng la hao kamora ho kenelwa ke metsi a dikgohola.

KODUWA E MABAPI LE SEWA SA BOHLOKO BO ITSENG

- Mamele ditaba le ho hlokomela lesedi le tswang baetapeleng ba nepahetseng, ba tshepahalang ba tsa bophelo bo botle mme o itlhokomele ka tsela e ikgethang, ho itshireletsa bohlokong boo e leng bothata boo o shebaneng le bona. Mehlopi e tshepahalang e ka kenyeletsa ditaello tse tswang mokgatlong wa lefatshe ka bophara wa bophelo bo botle, WHO, le lefapha la Bophelo bo Botle la naha.
- Netefatsa hore o na le mehlopi ya dijo le metsi a bolokehileng - o ka nna wa lokela ho bedisa metsi le hona ho hlatswa dijo ka hloko ho thibela tshwaetso ya bohloko boo.
- Itlwaetse mekgwa e metle ya tlhweko, ho dula o hlapa matsoho kgafetsa le hona ho dula o hlwekile.
- Beha matshwao a hao a ho kula leihlo. Kwahela molomo le dinko ha o kgothlela.
- Batla thuso ya bongaka ha o sa ikutlwe hantle.

PULA YA DIADUMA (THUNDER) LE MAHADIMA (LIGHTENING)

HA O LE KA TLUNG:

- Tima diradio, dithelevishene le disebediswa tse ding tsa motlakase mme o ntshe mehala ya tsona dipolakeng. Sebedisa radio e sothwang kapa ya dibateri ho mamela ditaba tse mabapi le tlhokomediso ya maemo a lehodimo le ditaello tse tswang ho ba tshwereng marapo ba molao (authorities).
- Qoba ho sebedisa foune ya mohala o sothahaneng mme hape o tlohe pela dintho tse hohelang motlakase.
- Sutha pela difensetere, mamati a dikgalase le difensetere tse marulelong (skylights) ha pula e na ka sefako.

HA O LE KA NTLE:

- Batla moo o ka balehelang teng hanghang, haholoholo moahong o nang le dipompo tsa metsi, ntlwana e hulwang le motlakase.
- Emisa koloi ha o kganna, empa eseng pela difate kapa dipalo le mehala ya motlakase.
- Ha o le metsing, phallela lebopong mme o batle moo o ka itshireletsang teng.

4.2. Mehato e lokelang ho latelwa nakong ya diketsahalo tsa tshohanyetso, ka ho ikgetha

MERUSU (UNRESTS)

- Dula ka tlung, o tlohe pela menyako le difensetere.
- Sirelletsa tikoloho ya hao (notlela mamati, o pate dintho le ditokomane tsa hao tsa bohlokwa)
- Dula o butse mahlo o tsebe ka se etsahalang.
- Se ke wa ngangisana kapa hona ho lwantsha batho. Se phahamise lentswe mme o ikokobetse ha ho na le batho ba o qholotsang.

DIFEFO TSE MATLA

- Ipate ka hara moaho ha ho kgoneha, mme o se ke wa tswela ka ntle.
- Dula o mametse radio, o shebelletse thelevishene, o behile le ditaba tsa inthaneteng leihlo bakeng sa ditaba tsa moraorao tse mabapi le ditemoso tsa maemo a lehodimo, le bakeng sa ditaello tse tswang ho ba tshwereng marapo, ba molao.
- Ha o na le nako, tlamella dintho tse ka nngang tsa fefolwa ke moya kapa tsa qhaqholloha, tse kang fanetjhara ya ka ntle.
- Sutha pela menyako, difensetere kapa dibaka tse besetsang mollo (fire places).
- Emisa koloi ha o kganna, empa eseng pela difate kapa dipalo le mehala ya motlakase.

KOMELLO/ MATHATA A METSI

- Ela hloko ditaello dife kapa dife tse laolang tshebediso ya metsi mme o latele melao e tswang ho ba tshwereng marapo (authorities) e o tataisang mabapi le sena.
- Itlwaetse ho sebetsa ka tsela e bolokang metsi lapeng, ka ntle le ka tlung.
- Lokisa dipompo tse robeliheng kapa tse dutlang.
- Qoba ho hula ntlwana (flush) le ha ho sa hlokehe.
- Hlapa nako e kgutshwane ka shawareng (shower) ho ena le ho tola ka bateng.
- Bokella metsi a tswang shawareng (metsi a maputswa) mme o a sebedisetse ho nwe setsa dijalo.
- Qoba ho bulela pompo, o fumane metsi a dutse a ntse a tswa ha o hlapa meno kapa sefahleho.

MELLO E HLAHA (WILD FIRES)

- Dula o itokiseditse ho baleha neng kapa neng. Nka mokotla wa hao wa tsa tshohanyetso kapa wa malala-a-laotswe (go-bag) ha o laelwa hore o balehe.
- Dula o mametse radio, o shebelletse thelevishene, o behile le ditaba tsa inthaneteng leihlo bakeng sa ditaba tsa moraorao tse mabapi le mollo oo, ho utlwa hore ke ditsela dife tse kwetsweng le ka ditaello tse tswang ho ba tshwereng marapo, ba molao.

HA O NA LE NAKO:

- Kwala menyako kaofela, le difensetere kaofela.
- Tlosa dintho tse tshwarang mollo kapele tse kang dikgaretene le fanetjhara pela difensetere.
- Hotetsa mabone ka tlung le ka ntle ho ntlo, ho thusa hore e bonahale ha bonolo.
- Kwala dibotlolo tsa kgase le dipompo tsa diphaephe tsa kgase e fepelwang.
- Suthisa dintho tse tshwarang mollo kapele tse kang patsi, kgase ya poropheine (e ka dibotlolong tsa kgase), di-braai stand kapa fanetjhara ya ka ntle, o di behe hole le ntlo.
- Kwala masoba a kenyang moya leboteng (vents), le dibaka tse ding tse bulehang/bulehileng ka theipi e mamarelang (duct tape) le/kapa dikgetjhana tsa patsi e sephara (plywood).
- Emisa koloi ya hao e se e ntse e shebile mmileng, moo o tswang le teng ka yona. Dula o kwetse difensetere mme o pakile dintho tsa hao tsa bohlokwa le mokotla wa tsa tshohanyetso (emergency kit) ka kolong.

TAELO YA HORE BATHO BA BALEHE (EVACUATION ORDER)

Ha o laelwa hore o balehe (evacuate):

- Mamela ditaello tsa ba tshwereng marapo (authorities).
- Nka mokotla wa tsa tshohanyetso (emergency kit), polane (plan), meriana, sepatjhe sa tjelete (wallet), tokomane ya boitsebiso le selefoune.
- Kwala metsi, motlakase le kgase ha o laelwa ho etsa seo.
- Romella motho e mong, yeo o mo tshepileng, ya sa duleng motseng wa hao, molaetsa, hape molaetsa oo, e be lengolo, leo o tlo le siya ka tlung, moo o hlalosang hore o tlohile neng ka tlung mme o lebile kae (le teng ha nako e dumela).
- Notlela ntlo ya hao.
- Sebedisa ditsela tseo o laetsweng hore o di sebedise mme hape o hlokomela lesedinyana le teng mabapi le ditsela tse kwetsweng. Qoba "ditsela tse kgethilweng bakeng sa ho phallela koduwa", tse tsebahalang, tse lokelang ho sebediswa feela ke ba phallelang maamong a tshohanyetso.
- Se tsehele dibakeng tsa dikgohola ka maoto kapa ka sepalangwang. Tlohela koloi e hanang ho tsamaya, o balehe, ha e le metsing a ntse a nyoloha.
- Ingodise setsing sa tikoloho se amohelang batho ba tsietsing. O ka ya ka bowena kapa wa founela moo.
- Se kgutlele hae ho fihlela ba tshwereng marapo (authorities) ba o eletsa hore ho bolokehile.

4.2. Mehato e lokelang ho latelwa nakong ya diketsahalo tsa tshohanyetso, ka ho ikgetha

HO TSHEHETSA BATHUSI BA FIHLANG PELE NAKONG YA DITSIETSI

E nngwe ya dintho tsa bohlokwa tseo o ka di etsang nakong ya ketsahalo ya tshohanyetso (emergency), ke ho tshehetsa bathusi ba fihlang pele nakong ya ditsietsi (first responders) ba sebetsang tikolohong ya hao, ka ho ba thusa ka tsebo e hlokehang mabapi le tikoloho ya hao. Ho na le ditsela tse ngata tseo o ka etsang sena ka tsona, jwaloka:

- Ho laela bathusi ba fihlang pele nakong ya ditsietsi (first responders) hore ba tsamaye jwang ha ba leba tulong e itseng: Ho ka nna ha eba le mathata a ditsela tsa ho fihla moo ba yang, ditikolohong tse ding, ka hoo o ka thusa ka ho ba laela hore ba pote kae hore ba fihle moo ba yang. O ka kgona le ho ba tshehetsa ka ditsela tse ding tse itseng ha o dula o buisana kapa o hokahane le bona. Ke ka hoo ho leng bohlokwa ho utlwana le mekgatlo le dihlopha tsa tikoloho tse phallelang batho ha ho ena le tlokotsi, jwaloka basebetsi ba dibaka tsa ho tima mollo, hore o fetohe moetapele ya motjha ya tshepehang, tikolohong ya hao.
- Ho fana ka dintlha tse nepahetseng tse hlakileng: Ho fana ka dintlha mabapi le matlo a senyehileng, batho ba tswileng kotsi, kapa ba hlokang thuso nakong ya tlokotsi e ka o tswela e molemo haholo, ya o thusa ho thusa bathusi ba fihlang pele nakong ya ditsietsi (first responders) le hona ho fokotsa bohale ba mathata ao baahi ba tikoloho e wetsweng ke koduwa, ba shebaneng le ona.

Hopola: Molao wa pele ke hore o ikutlwe hore o bolokehile. Letsetsa ba tshwereng marapo (authorities) tikolohong ya hao, ha o bona kapa o ikutlwa eka o na le mathata, kapa ho thwe o etse ntho e itseng eo o nahanang hore e fosahetse. Wena jwaloka motjha, o na le tokelo ya ho tshwarwa hantle ho ya ka moo ho ka kgonehang ka teng, nakong ya diketsahalo tsa tshohanyetso, ka hoo ho bohlokwa hore o bue ha o bona eka ho etswa tse fosahetseng.

4.3. Ho thusa ba bang

O ka qala ho thusa ba bang ba tikolohong eo o leng ho yona, ha o tseba hore jwale wena o bolokehile.

Tsebisa batho ba bang ka seo o se tsebang

- Sebedisa ditsela tsa ho lemosa batho nako e sa le teng le marangrang a dikgokahano a tikoloho ho fana ka dintlha tse nepahetseng tse tla ba tswela molemo.
- Hopola hore o lokela ho fa batho dintlha tse tla ba thusa ho utlwisisa le hona ho sebedisana mmoho, tse sa senyeng ditaba le ho feta.
- Thusa ho laela batho hore ba bue le batho kapa mekgatlo efe ya bohlokwa kapa o ba fe le lesedi le leng leo ba ka le hlokgang.

Ithaope ho sebetsa le mekgatlo kapa dihlopha tsa kahisano (social groups)

- Hangata batho ba thusa ka ho fa bathusi ba fihlang pele nakong ya ditsietsi (first responders) le batho ba bang ba tsietsing dijo, ba hlophise hore ho be le moo batho ba ingodisang teng, kapa ba thuse ka ho abela ba mathateng diaparole dijo.
- Letsetsa kapa o buisane le mekgatlo ya kahisano (social groups) kapa dibaka tsa ditshebeletso tsa setjhaba tsa tikoloho (community institutions), o ithaopele ho thusa - batho ba tla be ba hloka hore o ba thuse mme o tla be o sebeletsa baahi ba tikoloho ka bokgabane bo tsotehang haholo ha o ka ithaope.

Utlwela batho ba bang bohloko mme o kgothaletse kopano.

- Batho ba bangata ba tla be ba tshohile, mme ba sa itokisetsa se ba hlahetseng ka tsela eo wena o itokisitseng ka teng, mme hape ho ka etsahala hore ba hloke le tshohetso eo wena o nang le yona, hape ho ka etsahala hore ba be ba lahlehetswe ke thepa ya bona kapa ho ena le beng ka bona ba timetseng tlokotsing eo.
- Mohlomong o tla be o sa kgone ho rarolla mathata a batho, empa o ka ba le kabelo ya bohlokwa ha o bontsha kutlwelo bohloko le hore o utlwisisa maemo ao ba leng ho ona.
- Hangata tsela eo re tshwarang batho ka yona e bohlokwa ho feta tse ding tseo re ba etsesang tsona, ka hoo ho bohlokwa hore o itlwaetse ho ba mosa, ho thusa ba bang le hona ho ba utlwela bohloko.
- O ka thusa hore batho ba utlwane, ba kopane, mme wa kgothaletsa le ba bang hore ba etse jwalo.

4.4. Dikgokahano nakong ya diketsahalo tsa tshohanyetso

Ho kgona ho buisana le ba lelapa, metswalle le bathusi ba phallelang maemong a tshohanyetso nakong ya tlokotsi ke taba ya bohlokwa.

Empa o hopole hore ho ka nna ha etsahala hore ditsela tse sebediswang letsatsi le letsatsi bakenn sa ho buisana le hona ho romellana melaetsa di se sebetse nakong ya ditsietsi, ka hoo maele a bohlokwa ke ana a tsela tse ka sebediswang ho romela melaetsa nakong ya ketsahalo ya tshohanyetso:

- Ha ho kgoneha, sebedisa tsela ya ho romela melaetsa e sa hlokgang puisano e kang melaetsa ya selefoune (text messages), imeile (email), kapa diphatlatatso tsa setjhaba inthaneteng (social media), ka ha ditshebeletso tsona ha di sebedise mothamo o moholo wa marangrang a moyeng (bandwidth) mme hape di ka nna tsa be di ntse di sebetsa le ha difoune tse tlwaelehileng di sa sebetse.
- Se qete nako e telele founeng ha o tlameha ho bua ka yona mme o fane feela ka dintlha tsa bohlokwa tse hlokehang. Ho se ye lolololo founeng ho thusa hape le ho baballa bateri ya selefoune ya hao.
- Ema metsotswana e leshome (10 seconds) ha o sa kgona ho qetella seo o neng o se bua founeng, pele o letsa hape, hore o fokotse tshubuhlellano ho marangrang a ditshebeletso tsa difoune (network congestion).
- Boloka dibateri tse ding, tjhajara ya foune le sesebediswase sa mohlodi wa motlakase (power bank), mokotleng wa hao wa tsa tshohanyetso (emergency kit) bakeng sa selefoune ya hao. Nahana ka ho reka tjhajara e sebetsang ka letsatsi (ya solar), e sothwang (crank) kapa ya koloi, bakeng sa mokotla wa hao wa tsa tshohanyetso (emergency kit).
- Boloka dintlha le dinomoro tsa moraorao tjena tsa batho bao o ba tsebang le bao o ka ba hlokgang (contacts), founeng ya hao, imeileng (email) le metjheng e meng e loketseng. Hopola hore o boloke dinomoro tsa mehala tsa nako ya tshohanyetso (emergency numbers), hore o dule o ena le tsona.

Maele a mang hape bakeng sa di-smartphones

- Boloka sebaka/dibaka tse bolokehileng tseo ho ka kopanelwang ho tsona ho mapping application ya foune ya hao.
- Boloka matla a bateri ya hao ka ho fokotsa kganya sekerining sa hao le ho kwala di-app tseo o sa di sebediseng.
- Kgaotsa ho romela kapa hona ho phatlatatso (streaming) di-video founeng ya hao, kapa hona ho bapala di-video moo, hang feela kamora ketsahalo ya tshohanyetso, ho fokotsa tshubuhlellano ho marangrang a ditshebeletso tsa difoune (network congestion).

Bophelo nakong ya Merusu (unrest), Rustenburg

Mongodi ke Keaoleboga Motlhankane

CKe dula toropong e nyenyane ya merafong, e bitswang Rustenburg, Porofinsing ya Leboya Bophirima (North West). Ntlo ya ka e lekeisheneng (township) la Meriting, metsotso e mehlano feela ho tloha morafong wa polatinamo wa Impala (Impala Platinum Mine). Batho ba bangata ba dulang Meriting ba sebetsa morafong mme ka kgwedi ya Hlakola (February), 2014, ho ile ha eba le seteraeke, hobane ba ne ba batla ho ekeletswa mekgolo.

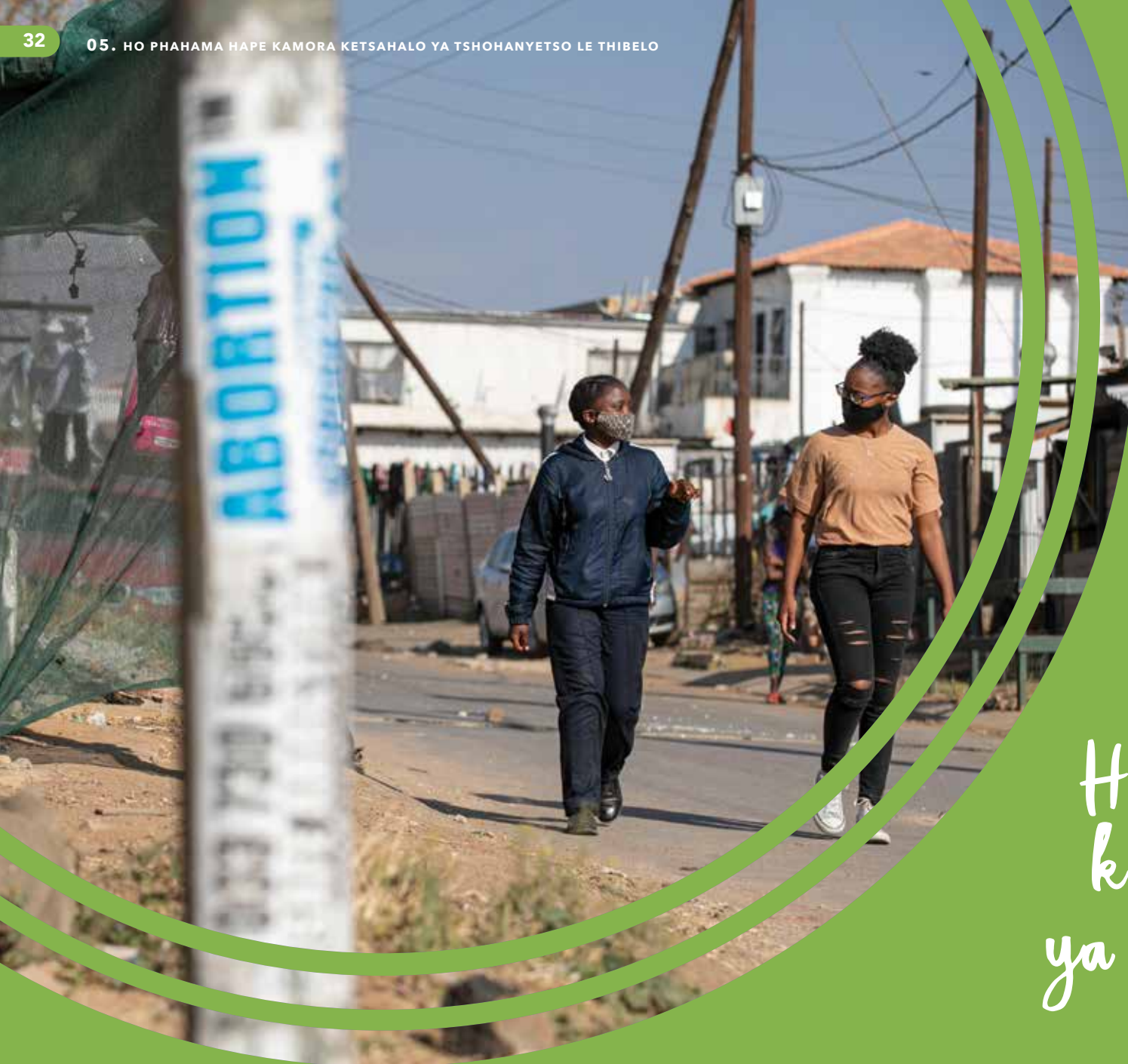
Ba ile ba qala pele ka ho hula maoto mosebetsing (go slow), mme maikutlo a bohle a le fatshe, ho se na moferefere, empa maemo ao ha a ka a ya kae. Batho ba ile ba nna ba eketsa ho halefa, ba qobella ba bang hore le bona ba kene le bona seteraekeng seo, le ha bao ba ne ba sa batle. Ha nako e ntse e eya batho ba qala ho ipelaetsa (protest), mme ka nako e nngwe ka dintwa. Maemo ana a ile a nna a sutsa jwalo kgwedeng tse hlano tse latelang kamora hore seteraeke seo se qale. Batho ba ile ba timela, mme ba bangata ba ile ba betswa, ba ntshwa kotsi. Seteraeke sena se ile sa thefula maikutlo le maphelo a batho ba bangata.

Batswadi ba ka ba le ba babedi ba ne ba sebetsa Platinum Mine, mme tjelele e kenang lapeng e ile ya fokotseha haholo nakong eo, ka ha ba ne ba sa kgone ho theohela. Mme wa ka le yena ka mona e ne e le motswetse ya motjha wa ngwaneso wa ngwanana nakong eo seteraeke se qalang. Batswadi ba ka ba ile ba tlameha ho sebedisa karolo ya tjelele eo ba neng ba mpoloketse yona bakeng sa ho ya koletjheng (college) hore feela re kgone bophelo. Re ne re le lehlohonolo hobane ho ne ho ena le tjelele eo ba neng ba e bolokile. Batho ba bangata ba sebetsang merafong ke ba mekgolo e seng hodimo hakalo (middle class) le ba mekgolo e tlasetsase. Seteraeke sena se ile sa bakela batho ba bangata dikoloto. Ho ne ho amehile batho ba fetang 30 000. Hape seteraeke sena se ile sa thefula le bana ka tsela eo re neng re sa e lebella. Ho na le bana ba neng ba le ka tlaseng ya ka, ba neng ba sa kgone ho tla sekolong hobane batswadi ba bona ba ne ba hlaleha ho ba rekela dibuka le dintho tsa ho ngola, ba se na tjelele ya ho palama ditekesi, yunifomo le ya dieta tsa sekolo. Batho kaofela ba ne ba imetswe.

Nakong eo ya mathata, mohlodi wa rona wa mantlha wa dikgokahano (communication) e ne e le diphatlatso tsa setjhaba inthaneteng (social media). Re ne re hlahloba dihlopha tse fapaneng tsatsing le leng le leng, re utlwela hore ho etsahalang tsatsing leo, maemo a jwang, le hore ho bolokehile hakae tikolohong ya rona. Ho ne ho le bohlokwa hore re hokahane ka tsela ena hobane re ne re dula re utlwela ka tse etsahalang, mme hape re ena le tsela eo re kopaneng ka yona. Re ne re sebedisa le mehlodi e meng ya ditaba hore re tsebe tsa moraora o tjena, ho utlwela hore maemo a jwang mabapi le ho rarolla seteraeke, e leng ho ileng ha etsahala ha nako e ntse e ya.

Ke ile ka ithuta tse ngata ka ketsahalo ena. Ke ile ka qala ho elellwa le hona ho utlwisisa hore merusu setjhabeng (civil unrest) e ka thefula baahi ba tikoloho ya rona jwang, le batho ba sa ameheng hakalo dintweng tseo. Ke ile ka ithuta tsela ya ho itshireletsa, ke sebedisa diphatlatso tsa setjhaba inthaneteng (social media) ho utlwela ka tse etsahalang le hona hore ke dule ke bolokehile matsatsing ao, a neng a le boima. Ke ile ka ithuta bohlokwa ba molao (policy) le hore ho bohlokwa haholo hore batho ba tsebe ditokelo tsa bona empa hape ba tsebe le boikarabelo ba bona. Ke ne ke sa nahane hakalo ka taba ya hore melao ya naha ya rona e ama basebetsi le boramesebetsi jwang tikolohong tsa bona, empa jwale ke tseba dintho tse ngata mabapi le ntlha ena. Re lokela ho shebana le mathata a phumantsho ya ditshebeletso tsa mantlha dibakeng tsa rona, hore re kgone ho qoba merusuya tikoloho e kang ena eo re fetileng ho yona, mme hape ke nahana hore hoja ho ne ho se mathata a mofuta ona, merusu eo e ka be e sa ba teng.

05

*Ho phahama hape
kamora ketsahalo
ya tshohanyetso le
Thibelo*

5.1 Ho phahama hape Kamora Ketsahalo ya Tshohanyetso (Emergency Recovery)

Ho feta ketsahalong ya tshohanyetso ya mofuta ofe kapa ofe ho ka thefula motho habohlolo mme ditlamorao tsa teng di ama batho ba fapaneng ka ditsela tse fapaneng.

Ho tseba hore o ka qala tsela ya ho phahama hape jwang ho ka thusa haholo hore o kgone ho etsa hore dintho di loke hape bophelong ba hao, di batle di kgutlela setlwaeding le ha e se sa maoba le maobane.

01 Ho phahama hape ho nka nako

Ho bohlokwa ho hopola hore ho phahama hape kamora tlokotsi ho nka nako. Taba ya pele eo o lokelang ho tshwenyeha ka yona ke polokeho le bophelo bo botle ba ba lelapa leno/ la hao. O lokela ho eellwa ho nahana ka mathata a polokeho a ka bang teng mme hape o dule o behile ba lelapa la hao leihlo mabapi le hore ba dutse le hona ho phela hantle. Tsela ya ho lokisa le hona ho kgutlisetsa bophelo ba hao setlwaeding kamora ketsahalo ya tshohanyetso kapa tlokotsi ha se e bobebe, e nka nako mme hape e batla hore o be le mamello, o tsamaye o fetofetola maikemisetso a hao, mona le mane ho ya ka maemo.

Mehlala ya tseo ho phahama hape ho di kenyeletsang:

Ho tlosa matlakala le malwanwahla (debris)

Ho buisana le bahlanka ba mmuso ba tikoloho kapa khampani ya inshoreense

Ho kopa hore o etsatswe ditokomane tse senyehileng hape

Ho fumana bodulo bo botjha

Ho fumana tshehetso mabapi le hore o ikutlwe hantle moyeng le kelellong

HLOKOMELA

Batlisisa hore baahi ba tikoloho ya hao ba tla phatlalatsa dintlha tsa tshehetso le thuso ya ho phahama hape, kamora ketsahalo ya tshohanyetso, kae.

02 Mathata a polokeho

Ho sa kgathatsehe hore tlokotsi eo le fetileng ho yona ke ya mofuta ofe, le lokela hore le hlokomele mathata afe kapa afe a polokeho a bakilweng ke tlokotsi eo, ka leihlo le ntjhotjho. Tsena ke tse ding tsa dintho tseo le lokelang ho di hlokomela:

- Hlokomelang mebila e sentsweng ke metsi a neng a phalla ka matla, meaho e silafetseng, metsi a silafetseng, kgase e dutlang, dikgalase tse tjhwatlehileng, mehala ya motlakase e senyehileng le difuluru (floors) tse thellang.
- Tsamaya ka hloko meahong e ka ntle mme o hlahlobe hore ha ho mehala ya motlakase e lokolohileng, kgase e dutlang le meaho e senyehileng hona hoo e ka nngang ya wa. Ha o belaela ka eng kapa eng e sa bolokehang, tsebisa moemedi kapa mohlahlolobidi wa hao wa tikoloho.
- Hlwaiya diphoofolo, haholoholo dinoha tse tjhefu. Kgwatha malwanwahla (debris) a tletsetletseng ka molamu ho a lekola.

Tsebisa ba tshwereng marapo (authorities) tikolohong ya hao kapele ha o bona dintho tse kotsi tse kang dikhemikhale tse tsholohileng, mehala ya motlakase e weleng, ditsela tse sentsweng ke metsi, diqubu tsa matlakala/ malwanwahla (debris) a ntseng a etswa mosi, kapa diphoofolo tse shweleng.

03 Ho kgutlela lapeng la hao kapa setsheng sa hao hape.

O ka se kgutlele setsheng kapa ntlong ya hao, ha o ne o balehisitswe ho yona, pele o tseba ka botlalo hore ho bolokehile hore o kgutlele moo. Ka nako e nngwe o ka lokela ho emela ba tshwereng marapo (authorities) hore ba o tsebise hore ho bolokehile, haholoholo ha ho ne ho ena le mollo kapa metsi a dikgohola, mme ka nako e nngwe o ka tlameha ho buisana le baahi ba bang ba tikoloho, haholoholo nakong tsa meferefere le merusu. Etsa dintho ka hloko e kgolo, ho sa kgathatsehe hore maemo a hao ke afe.

04 Se kene setsheng sa hao kapa ntlong ha:

- Ho na le karolo ya ntlo/moaho, e swahlamaneng
- Moaho o suthile motheong wa ona
- Ho sa na le metsi a dikgohola ka tlung
- Boto ya motlakase (main switch) e ne e sa tingwa pele metsi a kena ka tlung

Ho kgutlela lapeng ho na le diphephetso tse ngata tse bonwang le tsa maikutlo. Etsa dintho ka hloko mme o dule o butse mahlo. O tla be o potlaketse ho bona ntlo le thepa ya hao, empa o se ke wa kgutlela setsheng kapa ntlong ya hao pele bahlanka ba mmuso ba o tsebisa hore ho bolokehile hore o ka kgutlela ho yona.

Ho tla tswa hore o dula kae, mme maemo a hao ke afe, empa ho ka nna ha hlokeha hore o tlahele tse senyehileng. Tsebisa bahlanka ba mmuso ba tikoloho ya hao ka kamoo o senyehetsweng ka teng le hore o hloka thuso ya mofuta ofe kapele. Mekgatlo ya tikoloho ke yona e molemo ka ho fetisa bakeng sa dintho tse hlokehang kapele jwaloka dijo le bodulo ba hore batho ba itshireletse, ka hoo buisana le dihlopha le mekgatlo ya tikoloho ya hao ha o hloka tshehetso.

05 Ho phahamisa baahi ba tikoloho

E nngwe ya dintho tsa bohlokwa bakeng sa ho phahama kamora tlokotsi ke ho phahamisa baahi ba tikoloho hape. Bohle ba ne ba thefulehile ba tshohile, ba bang ba tswile kotsi athe ba bang ba hlahetswe ke mafu, mme o ka ba le kabelo ya bohlokwa ka ho thusa batho hore ba bone hore le bona ba a kgathallwa, ha ba a qhelelwa thoko.

Ho iphumana o na le batho ba o tshhehetsang tikolohong ya hao ke karolo e kgolo ya ho nyoloha hape. Buisana le baahisane le metswalle ya hao ho utlwa hore le ka tshhehetsana jwang. Ithaope, o sebetse le dihlopha tsa tikoloho, mekgatlo ya bodumedi, kapa mekgatlo e thusang batho ba tsietsing mme o bone hore o ka thusa jwang. Ena ke ntho eo o ka e etsang ka thuso ya dihlopha (clubs) tsa sekolo sa hao, yunivesithi kapa disosaete. Dipatlisiso di bontshite hore baahi ba tikoloho ba nang le batho bao ba nang le dikamano tse matla le bona, ba kgona ho phahama kapele, ka hoo thusa ho fetola tikoloho eo o dulang ho yona hore e be ka tsela eo o e batlang.

06 Bophelo bo Botle ba Kelello (Mental Health)

Diketsahalo tsa tlokotsi di bohloko mme di ka thefula batho ka ditsela tse ngata tse fapaneng. Ka nako e nngwe re nka ntho ka maikutlo ka yona nako eo athe ka nako e nngwe maikutlo a rona a nka nako ho thefuleha. E ka ba matsatsi, dibeke kapa le dilemo kamora ketsahalo e itseng. Ho tlalellana maikutlo, ho tshwenyeha kapa ho hlonama, ke maikutlo a tlwaelehileng, empa batho ba bang ba thefuleha le ho feta, ba hloke thuso.

Dula o ntse o hlokometse maikutlo a hao le a ba lelapa la hao, ho hlwaya matshwao a ka nnang a kenyeletsa:

Ho hlobaela

Ho phatloha feela tjena ka sello

Ho tshwenyeha

Ho tetebela maikutlo kapa ho ba le mathata a sa tsebahaleng hantle mmeleng

Bua le ba bang ha mathata ana a hlahella mme hape o batle le thuso ditsebing. Mekgatlo e mengata ya tikoloho, mekgatlo eo e seng ya mmuso (NGO's), mekgatlo ya bodumedi le mekgatlo ya yunivesithing e fana ka ditshebetso tsa ho thusa ho thoba maikutlo (counselling), ka hoo kopa thuso ha o e hloka. Hopola ha o mong nakong ena e boima mme ho na le batho ba ka o tshhehetsang.

Lenane la ditshebetso tse ka o tswelang molemo ke lena: Dihlopha tse tshhehetsang

MOKGATLO		HOKAHANA LE NA LEHO	
National Crisis Line (LifeLine) - Mokgatlo wa Naha o tshhehetsang batho maikutlong, ka mohala, bakeng sa mathata afe kapa afe	0861 435 722	https://www.aasouthafrica.org.za/	
South African Depression and Anxiety Group (Sehlopha se thusang batho ba tetebetseng maikutlo le ba kgakgathwang ke letswalo, sa Afrika Borwa)	0800 456 789	www.sadag.org	
Childline (Mohala wa Thuso ya bana ba tsietsing/kotsing)	0800 05 55 55		
Child emergency line (Mohala wa Thuso ya Bana Mathateng a Tshohanyetso)	0800 123 321		

5.2 Thibelo ya ketsahalo ya tshohanyetso **Tekolo ya Leano la Thuso Nakong ya Ketsahalo ya Tshohanyetso**

O ka nna wa ba le kabelo ya bohlokwa ho thibeleng ditlokotsi, ka ho ithuta ka mathata ao o fetileng ho ona a tikoloho kapa ka ho nka mehato e itseng, e mabapi le ho thibela tlokotsi.

Lekola leano la hao la nako ya tshohanyetso

Kamora ketsahalo ya tshohanyetso (emergency) iphe nako o lekole leano la hao la ho thusa/thuswa. Ha o eketsa ho nahana ka se etsahetseng, le ka moo ho sebeditsweng ka teng, o tla eketsa ho ba malala-a-laotswe bakeng sa tlokotsi e ka nnang ya latela. Ena ke ntho eo o ka e etsang mmoho le ba lelapa la hao, dihlopha (clubs) tsa sekolo, tsa tikoloho ya hao kapa mokgatlo wa boahisane, moo o leng setho teng. Tse ding tsa dipotso tseo o ka ipotsang tsona kapa wa di botsa sehlopha sa hao ke tsena:

DIPOTSO

DIKARABO

MENAHANO E MABAPI LE TSE KA NTLAFATSWANG

MENAHANO

Ho thusa dintho ke tsela e molemo ka ho fetisa ya ho ntlafatsa ditsela le ditshebeletso tseo ho thuswang batho ka tsona nakong ya tlokotsi ka kakaretso, ka hoo iphe nako, o nahane ka se o hlahetseng. O ka nna wa fumana hore o fola molemo ka ho ngola ka seo, se o hlahetseng. Ho pheta dipale ke tsela e ntle ya ho hlopha dintlha tse mabapi le se etsahetseng, mme hape sena se ka o thusa ho thusa ketsahalo eo e o hlahetseng, hape ya o thusa ho hlahisa leano le matla le ho feta bakeng sa nako e tlang.

Ana leano la hao le ile la sebetsa, ka kakaretso?

O ile wa kgona ho phallela sebakeng se bolokehileng? Ana sebaka seo se bolokehileng se ile sa o tswela molemo?

Ana mokotla wa malala-a-laotswe (go-bag) o ile wa o tswela molemo? Ana ho bile le seo o se hlohang kapa seo o ithutileng sona?

Ana o ile wa kgona ho romela ba tshwereng marapo (authorities), ba loketseng, molaetsa? Ho ne ho le jwang moo, mme ke eng eo o ka batlang ho e fetola kapa ho e ntlafatsa?

Ana o ile wa kgona ho romela ba bang ba batho bao o ba tsebang, le bao o neng o hloka thuso ya bona (contacts) melaetsa? Ana batho bao ba ile ba o tshetsa, kapa ho na le se seng seo o batlang ho se fetola?

Ana ho na le dikarolo tse itseng tsa leano la hao tse thusitseng haholo?

Ana ho na le dikarolo tse itseng tsa leano la hao tse sa thusang hakalo?

Ana ho na le maemo a mang a ka bang kotsi kapa bofokodi bo itseng, boo o lokelang ho bo hlokomela e sa le jwale tjena? O tla kenyeletsa dintlha tseo jwang leanong la hao?

Ana ho na le dintho tseo o ka di etsang kamora ketsahalo ena, tse ka thusang ho etsa hore lelapa la hao, sekolo kapa tikoloho eo o dulang ho yona e bolokehe le ho feta?

5.2 Thibelo ya ketsahalo ya tshohanyetso

Ho ka nna ha totobala hore ho na le dipheho tse kgolo tse lokelang ho etswa tikolohong eo o dulang ho yona kamora tlokotsi e itseng, ho thusa baahi ba tikoloho hore ba kgone ho dula ba itokisitse bakeng sa ha ditlokotsi di ka ba hlahela. Ha o ne o le tikolohong e bileng le dikgohola kapa pula ya difefo, o ka nna wa eellwa hore le hloka tshebeletso e ntlafetseng ya tsamaiso ya dikgwerekgwere le ya metsi a phallang. Ha o ne o le tikolohong e hlasetsweng ke mollo, ho ka nna ha hlokeha hore ho eketswe palo ya diphaphe tse kgolo tsa metsi tsa tikoloho, tse mebileng, bakeng sa ho tima mollo kapa ho be le ditshebeletso tse itseng, tse hlokeheng bakeng sa ho tima mollo. Ha le ne le le moo ho nang le meferefer/merusu (riots) le ka nna la hloka ditshebeletso tsa meralo ya motheo (infrastructure) tse ekeditsweng esitana le mananeo a mang a thusang ho tshetsetsa baahi ba tikoloho.

Ho hlwaya dipheho tsa mofuta ona tse hlokeheng, ke ho eellwa dipheho tse hlokeheng hore mmuso o fetole tsela eo o neng o ntse o etsa dintho ka yona (systemic change), mme o ka ba le kabelo ya bohlokwa mona ya ho kgothaletsa hore di phethahale ka ho ba le kabelo nakong eo ho fetolwang melao (policies) ya naha. Phetoho e ntle e re tswelang molemo e ka etsahala ha re fetola boitshwaro ba rona, ditlwaelo le setho sa rona, dipholisi, melao le maano. Bongata ba rona re fumana ho le bobebe ho kgothaletsa batho ho fetola boitshwaro ba bona, jwaloka ho ba kgothaletsa hore ba se sebedise metsi a mangata nakong ya komello, kapa ho fetola ditlwaelo tsa rona tsa setho, jwaloka ho baballa metsi, empa re ka nna ra nahana hore re ke ke ra kgona ho fetola melao kapa dipholisi, jwaloka ho buella hore ho ntjhafatswe ditshebeletso tsa meralo ya motheo (infrastructure) ho qoba dipompo tse dutlang kapa diphaphe tsa metsi tse phatlohang. Ho sa kgathatsehe hore o mokae, empa lentswe la hao ke la bohlokwa. Ho vouta ha se yona feela tsela ya ho ba le kabelo demokerasing, mme sekolo sa hao, sehlopha (club) kapa mokgatlo oo o leng setho sa ona o ka o thusa ho batla ditsela tseo o ka di latelang hore o be le kabelo dikopanong tsa setjhaba tse mabapi le ditlhabiso ha ho etswa melao kapa e fetolwa.

Tsebisa Baetsa- Diqeto (Decision-Makers) ka tsela e jwalo o be le kabelo Phetolong ya Molao (policy)

Tse ding tsa ditsela tseo o ka di sebedisang ho ba le kabelo diqetong tse etswang, hore o fe batjha ba tikoloho ya hao monyetla wa hore maikutlo a bona le ona a nkelwe hloohong, ke tsena:

- **Fuputsa ditsela tse sebediswang ho nka diqeto mme o be le kabelo.** Baahi ba tikoloho tse ngata jwale ba se ba ena le di-account tsa social media kapa tsa dihlapha tsa ho romellana melaetsa, moo ho buisanwang ka ditaba le mathata a amang tikoloho tsa bona, mme hape ba tsebisa batho ha ho tla ba le dikopano tsa masepala. O ka kena dihlapheng tsena, o tiise maqhama (network) a hao, mme le wena o utlwahale ka ho ya dikopanong tsa tikoloho moo lekhsanlara la wate (ward councillor) ya lona le baetapele ba bang ba kopanang le baahi ba tikoloho. O ka nahana hore ha se ntho e thabisang, empa moo dikopanong tsa tikoloho, tsa diwate (wards) kapa tsa masepala ke moo diqeto tsa bohlokwa tsa tikoloho di nkwang teng. Bokella metswalle ya hao, baithuti bao o kenang le bona sekolo kapa ditho tsa mokgatlo oo o leng setho sa ona, le ye dikopanong tsa mofuta ona, le itokisitse hore le kgone ho hlahisa maikutlo a lona mabapi le dintho tse le amang, le le batjha ba tikoloho ya lona.
- **Hlahloba ditokomane tsa dipholisi.** Qala ka Leano le Ntshetsopele la Masepala le Kenyelletsang bohle (municipal Integrated Development Plan, e leng IDPs ha e kgutsufaditswe) kapa ditokomane tsa naha ka bophara tse kang Molao wa Taolo Nakong tsa Tlokotsi (Disaster Management Act) wa Afrika Borwa kapa Leano la Naha la Taolo Nakong tsa Tlokotsi (National Disaster Management Framework). E tla ka ke taba tse boima ha o qala, empa o qale ka kgutsufatso pele (executive summary) kapa o batle ditlhaloso tsa mantswe ao e leng ona motheo wa tokomane, hore o tle o kgone ho hlwaya dihlalo tsa dintlha tseo o di thahaselang. Maano kapa dipholisi (Policies) a bohlokwa haholo bakeng sa merero e etswang ke batsamaisi ba metsemeholo mohatong wa bona, mme ke ona ao ho buisanwang ka ona hangata dikopanong tsa tikoloho. Nka hore ha o bala ditokomane tsa maano (policies) ho tshwana le ha o etsa mosebetsi wa sekolo wa hae - o tla kgona ho utlwisisa dintho hantle, ho hlake, ha o dula o bala ditokomane, hape o ya le dikopanong tsa bathahaseli. Ho thusa haholo hore le sebetse ka dihlapha, ka hoo kgobokanya baithuti ba bang, metswalle kapa ditho tsa sehlopha seo le wena o leng setho sa sona, ho bona hore ke ditokomane dife tse o amang.
- **Ntsha maikutlo bakeng sa maano (policies) a matjha le a kgale.** Ntsha maikutlo a hao mabapi le maano (policies) ao mmuso o shebaneng le ona. Wena le sekolo sa hao le ka fana ka maikutlo mabapi le maano (policies) ho netefatsa hore tseo le di batlang, di a ananelwa. O ka ntsha maikutlo ka kakaretso kapa wa a ntsha mabapi le karolo tse itseng tseo e leng motheo wa tokomane, kapa wa hla wa tlatselletsa dintlheng tse itseng le hona ho sisinya dipheho karolong e itseng ya tokomane.

Baetsamelao ba bangata ba rata ho utlwa maikutlo a batjha, ka hoo se tshabe ho kena dikopanong tsa bona, o be le kabelo. Bakeng sa dintlha tse ding hape mabapi le ka moo o ka bang le kabelo ha ho ralwa maano (policies) le ho buella hore dintho di fetohle, hlahloba Lesedinyana la UNICEF la Tataiso ya Batjha Bakeng sa ho Buella Phetoho, [UNICEF Youth Advocacy Guide](#).

5.2 Thibelo ya ketsahalo ya tshohanyetso

Thusa baahi ba tikoloho ya hao hore ba kgone ho tiisetša (resilience)

E nngwe ya dintho tsa bohlokwa tseo o ka di etsang ke ho ntlafatsa bokgoni ba baahi ba tikoloho ya hao, ba ho ba le tiisetso hore ba tle ba kgone ho shebana le mathata a ditlokotsi ka tsela e ntlafetseng. Ena ke ntho e nkang nako empa ho molemo hore o hle o qalelle.

01 Thusa ba bang hore ba rale maano a nako ya tshohanyetso (emergency response plans)

O ka thusa ba lelapa la hao, metswalle kapa baithuthi sekolong hore ba rale maano a bona, ba sebedisa tataiso ena ho ba thusa hore ba latele mehato e loketseng.

04 Ntlafatsa ditsela, matshwao kapa maemo a le lemosang ka ditlokotsi nako e sa le teng

O lokela hore o se o tseba hore matshwao a teng ke afe a temoso ya nako e sa le teng (early warning system), mme o ka hlwaya ditsela tse fapaneng tseo a ka ntlafatswang ka tsona. Mohlomong ha le na ona matshwao ao a temoso ya nako e sa le teng (early warning system) mme jwale o utlwisisa hore hobaneng a le bohlokwa hakana. Nahana ka ditsela tse fapaneng tseo o ka etsang hore ho be bobebe ho fihlela le hona sebedisa maemo kapa matshwao ana, mme hape hore e be matshwao kapa maemo a hlokehlang (relevant) hape a tla tswela batho molemo.

02 Tshwara dikopano moo o hlokomedisang batho ka kamoo ba ka fetolang ditsela tseo ba utlwisang ditlokotsi ka teng

O ka qala letsholo sekolong kapa khempaseng (campus), moo le buisanang ka diketsahalo tsa tlokotsi hape le nahane ka ditsela tseo le ka thusang ka tsona, kapa o tshware dikopano tsa diwakeshobo (workshops) tikolohong ya hao moo le tla buisanang ka bohlokwa ba maano a diketsahalo tsa tshohanyetso kapa bohlokwa ba ho sebetša mmoho ha ho nkwa mehato ya ho ithusa. O ka hlahisa ditokomane tseo o ka di abang tikolohong ya hao, tse tla thusa baahi ho tseba le hona ho utlwisisa ka taba ena, kapa wa ngola masedinyana (articles) ka tse o fetileng ho tsona, kapa o bue ka tsona radiong. Batla ditsela tse fapaneng tseo o ka thusang ho ruta baahi ba tikoloho ya hao ka ditlokotsi (disasters).

05 Ntlafatsa bokgoni le tsebo ya hao

E nngwe ya ditsela tse molemo ka ho fetisa ya ho ntlafatsa bokgoni ba hao ka kakaretso, ba ho tiisetša le tsebo ya hao, ke ho batla menyetla e fapaneng e tla o thusa mabapi le sena. Ha o kile wa feta tlokotsing, thuisa tse etsahetseng moo le kamoo o ileng wa ameha ka teng - ana ho na le ntho e itseng, eo o lakatsang eka o ne o e tseba ka nako eo, kapa eo o ileng wa e etsa, kapa ho na le bokgoni bo itseng, boo o lakatsang eka o ne o ena le bona ka nako eo? Mohlomong o kgalla ho sebetša jwaloka mothusi ya fihlang pele nakong ya ditsietsi (first responder). O ka nna wa kwetlisetswa sena ka tsela e nepahetseng, ka hoo fuputsa lesedi (information) mabapi le seo ho Rescue South Africa, ho bona menyetla e teng moo e fapaneng kapa buisana le baetapele ba sebaka sa basebetsi ba timang mollo (fire station), ba moo o dulang, hore ba o tsebise ha ho ena le dikhoso (courses) tse kgutshwanyane bakeng sa baahi ba tikoloho ya lona.

03 Eba le kabelo mosebetsing wa ho beha dintho tse ka bakang kotsi leihlo

Dula o hlokometse hore ho etsahala eng mabapi le maemo a tikoloho eo le dulang ho yona, mme hape, o ele hloko dintho tse le lemosang hore mathata a tseleng (early warning signs). O ka qala letsholo sekolong kapa khempaseng (campus), ho dula le hlokometse maemo a dibaka tse fapaneng tikolohong ya lona, sekolong le khempaseng ya yunivesithi, le bule akhaonte ya sehlopha sa social media, le bontshane maemo a ka bang kotsi, kapa le ingodise lenaneong la mmuso kapa la mokgatlo o itseng, la ho thusa moo ho hlahleng tlokotsi teng (official disaster management program), ho thusa ho ho beha leihlo dikarolo tse fapaneng ts diketsahalo tsena.

06 Ithaope ho sebetša le dihlopha kapa dibaka tsa setjhaba (institutions) tsa tikoloho.

Ho ithaopa ke tsela e ntle haholo ya ho thusa ho tshheheta baahi ba tikoloho le hona ho ba kgothaletsa hore ba kgone ho tiisetša. Ithaope ho sebetša le mokgatlo oo e seng wa mmuso (NGO) kapa wa tumelo e itseng, mme o tla elellwa hore bokgoni ba hao bo ikgethang bo kgona ho thusa ba bang jwang.

06

SEPHETHO

Lesedinyana lena la tataiso le tleste dintho tse ngata tseo o ka nahanang ka tsona le tseo o ka di etsang. Ho bonolo hore o ikutlwe o imetswe ke dintho tsohle tseo o lokelang ho di etsa, empa hopola dintho tse na tse pedi tsa bohlokwa.

01

Taba ya pele, ha o mong. Ha ho hlokehe hore o shebane le dintho tse na kaofela, ka nako e le nngwe, o le mong. O karolo ya maqhama a batsi a baahisani le mekgatlo e meng, mme ho na le batho ba bangata ba ikemiseditseng ho o tshohetsa. Mosebetsi wa hao wa bohlokwa ke ho qala ho bua le batho ka ditaba tse na. O ka qala ka metswalle, ba lelapa kapa batho ba maqhameng a hao, o etse hore ba eellwe bohlokwa ba ho itokisa, ba be malala-a-laotswe bakeng sa ditlokotsi tse fapaneng tse ka ba hlaleng.

02

Taba ya bobedi, mona ke qalong feela. Ho ba malala-a-laotswe bakeng sa ditlokotsi tse ka hlaleng ke mosebetsi o nkanako. Re tshepa hore o tla sebedisa tsebo e lesedinyaneng lena le o tataisang ho qala leeto lena, ho ithusa le ho thusa baahi ba tikoloho ya hao hore ba fetole menahano ya bona mabapi le ditlokotsi, le tseo le ka di etsang hore le itokisetse tsona ka tsela e tla le tswela molemo.

Qetellong, seo re labalabelang ho se etsa le ho se bona, ke baahi ba matla ba nang le tiisetso, ba nang le bokgoni ba ho ithusa le hona ho kgona ho fetoha mabapi le maemo ao ba iphumanang ba le ho ona. Sena se hloka tsebo, bokgoni le lesedi, mme re tshepa hore lesedinyana lena la tataiso le kgonne ho o thusa hore o fumane tseo, tseo e leng sepheo sa lona.

Re tshepa hore tshebediso ya lesedinyana lena la tataiso e o fetola mmuelli le mokgothaletsi mabapi le hore baahi ba tikoloho ya hao ba dule ba itokisetse bakeng sa ha ba hlalwa ke tsietsi ba sa lebella, mme ka tsela e jwalo o kena le rona leetong la ho thusa moloko wa jwale wa batjha hore ba be le tiisetso hape ba dule ba itokisetse bakeng sa ha ba hlalwa ke ditsietsi tsa tshohanyetso.

Diteboho

Lesedinyana lena la Tataiso ya Batjha le hlahisistwe ke Ofisi ya UNICEF ya Afrika Borwa. Ke sephetho sa letoto la diwekeshopo le dipuisano (tsa ba hole) le batjha ho potoloha Afrika Borwa. Sehlopha sa UNICEF le SAIIA ya Batjha, Youth@SAIIA, se leboha bohle ba bileng le kabelo, ba tela nako le tsebo ya bona ka bolokolohi.

Batjha ba bileng le kabelo

Tataiso ena ya Batjha bakeng sa Diketsahalo tsa Tshohanyetso e hlophisitswe ke bana le batjha ba dilemong tse 13 ho isa ho tse 25, Afrika Borwa ka bophara. Ho ile ha tshwarwa letoto la diwekeshopo tsa kwetliso, tsa moyeng (virtual) le dikopano tse neng di etilwe pele ke batjha, tsa ho ngola tokomane ena, tse nkileng dikgwedi tse tsheletseng (6) selemong sa 2022. Ditaba tse tswang melomong ya batjha le tseo ba re ngoletseng ka tsona di sebedisitswe bakeng sa sebopeliso le dikahare tsa Tataiso ena ya bakeng sa Diketsahalo tsa Tshohanyetso.

Abbie Sandlana
Almaaz Mudaly
Angela Hoyo
Antonet Mangatane Ntjana
Asanda Amahle Mjoli
Asemahle Grace Mafabeni
Ayanda Tuku
Basetsana Happy Pitso
Bayanda Dlodlo
Blessed Zvingaidza
Bonolo Agnes Sekese
Busisiwe Dyonase
Celaet Mary-Ann Pretorius
Charmaine Mvundla
Chumani Olwethu Mcengwa
Courtney Ruvimbo Madziwa
Curtleigh Alaart
Dimpho Raesibe Ntsoane
Elovuyo Makohliso
Erica Seshane
Esami Lydia Msabala
Farha Mustan
Gaoreteleloe Maseko
Gerald Seakamela
Gugulethu Tyopho
Haley Jade Hoffman
Hunadi Mphahlele

Indiana Rahman
Iviwe Mtimde
Jake Backhouse
Jessica Mc Lean
Juliet Muzudzuwane
Keaaleboga Motlhankane
Keitumetse Mohlotja
Keren Bianza Makinda
Kahliso Myataza
Lazola Zuma
Lebogang Mohlala
Lebogang Nkambule
Lehlogonolo Marokane
Leonah Miniyothabo Ndlovu
Lethukuthula Sibuso Mohlwayo
Lilian-Lee Mumba
Lindokuhle Mahlangu
Lorena Gouws
Lusanda Baai
Lwandle Sibiya
Masechaba Prudence Ntsane
Mbalenhle Ncube
Megan Tugwete
Mogomotsi Motshegwe
Moloko Sebeka
Mthobisi Mzamo Ngwenya
Muano Nonge

Nadia Odendaal
Ngwako Ramakgoakgoa
Nina Masilela
Nokukhanya Mkhwanazi
Nthabiseng Mabetlela
Ntikana Ramohlale
Ntiyiso Maswanganyi
Ntokozo Hlatshwayo
Ntokozo Mdaki
Obakeng Kamela
Olerato Carol Manyapelole
Ornella Simo Wambo
Peniel Kadima
Pètra de Beer
Phando Mathalise
Phethile Jessie Nxumalo
Phidza Budzwa
Plantinah Bonolo Phiri
Presley Vuyo Sibanda
Refilwe Molisana
Relebogile Rejoyce Palane
Remoratile Morake
Ridwaan Salie
Rifumo Chauke
Risima Eloi Ngobeni
Rixongile Mashele
Rufaro Masango

Samila Ntlebi
Sandisiwe Qavane
Setumo Leepo
Sicelo Shange
Sikhulile Khumalo
Sinxolo Cakata
Sisa Dube
Somila Radoni
Sthembiso Zungu
Tara Roos
Tegra Kaluwa Diur
Thabisa Sibahle Gasu Nokhenkce
Thandeka Mncube
Thato Mhlungu
Thembi Ntuli
Thorisho Makgato
Tondani Luvhengo
Tracy Mbali Khoza
Tshepiso Pricilla Mofoleng
Tshi Tshivhandekano
Tyla Nxumalo
Vision Maluleke
Wanayi Jenje
Wei Kang Johnny Ren
Yahya Mayet
Yanga Hamnca

LEFAPHA LA MANANEHO A BATJHA, YOUTH PROGRAMMES, la MOKGATLO WA AFRIKA BORWA WA DITABA TSA MATJHABA (SOUTH AFRICAN INSTITUTE OF INTERNATIONAL AFFAIRS, SAIIA), SAIIA YA BATJHA (YOUTH@SAIIA)

Sehlopha se phethileng mosebetsi ona, se sebetsa mmoho le UNICEF ya Afrika Borwa, se ile sa hlophisa diwekeshopo, sa bokella le hona ho lekola diphehiso tsa batjha tse amohetsweng mme sa hlophisa tokomane ena ya tataiso.

Moetapele wa Projeke: Desirée Kosciulek

Moetapele wa Bangodi: Dr Kiara Worth

Bangodi ba Bang le Sehlopha sa Batshehetsi:

Lucelle Naidoo

Ditebogo Lebea

Chiara Jeptha

Kopano Moraka

Itumeleng Mphure

Thuli Montana

Bonolo Moikanyane

Nthabiseng Mabetlela

Zaheer Sooliman

Re leboha basebetsimmoho le rona bohle ba bileng le kabelo, ba UNICEF ya Afrika Borwa

Pumla Ntlabati Kaitswe

Janine Simon-Meyer

Daniel Hartford

Sudeshan Reddy

Lungelo Matangira

Mandisa Mathobela

Hellen Nyangoya

Toby Fricker

Bruce Mathebe

Nicole Anthoo

Carmel le Roux

Erika Vegter

Abraham Okiror

Rory Williams

Siphelele Chingono

Ben Albert Smith

Diteboho tse ikgethang di lebiswa ho Kristel Fourie wa lefapha la African Centre for Disaster Studies, yunivesithing ya North-West le Ian Scher wa mokgatlo wa pholoso wa Afrika Borwa, Rescue South Africa.

- Leqephe le qalang:** ©UNICEFSouthAfrica/Guercia - Lungelo Matangira wa UNICEF, Afrika Borwa, o buisana le moithuti ya lahlehetsweng ke bodulo, nakong ya dikgohola, Molweni, KwaZulu-Natal
- Leqephe la 4:** @UNICEFSouthAfrica/ Schermbrucker - Ho thotse, letsatsi le ya madikelong Ivory Park, nakong ya bohale ba sewa sa COVID-19, kgweding ya Phato (August) ka 2020.
- Leqephe la 6:** ©UNICEFSouthAfrica/Guercia - Baahi ba tsamaya hara malwanlahla le diqubu tsa matlakala sebakeng sa sentsweng ke dikgohola tse neng di hlasetse tikoloho ya Molweni, KwaZulu-Natal, kgweding ya Mmesa (April) ka 2022.
- Leqephe la 11:** @UNICEFSouthAfrica/Guercia - Shwalane e sa tswa fihla Isipingo, KwaZulu-Natal, tikolohong ena e ntseng e le mehlabadi ya dikgohola tse sehloho tsa kgwedi ya Mmesa (April) ka 2022.
- Leqephe la 25:** @UNICEFSouthAfrica/Guercia - Mosadi ya lahlehetsweng ke bodulo o phomotse le ngwana wa hae holong ya setjhaba, Molweni, KwaZulu-Natal, kamora dikgohola tse sehloho tsa kgwedi ya Mmesa (April) ka 2022.
- Leqephe la 32:** @UNICEFSouthAfrica/Schermbrucker - Sebatso (ka ho le letona) le Bianca motswalle wa hae, ba tsamaela pela moo ba dulang teng, Ivory Park, Gauteng, nakong ya bohale ba sewa sa COVID-19.
- Leqephe la 38:** @UNICEFSouthAfrica/Guercia - Lungelo Sogoni o tshwere mora wa hae, Enkosi Sogoni, mme o supa moo metsi neng a phophomela teng nakong ya dikgohola tse sehloho, Isipingo, KwaZulu-Natal.
- Leqephe la 39:** @UNICEFSouthAfrica/Mansfield - Batjha ba ithaopileng mmoho le basebetsi ba UNICEF ba tshehetsa letsholo la ho hlwekisa lekeishene la Alexander kamora meferefere ya boshodu e neng e nametse naha ka bophara kgweding ya Phupu (July) 2021.

Re leboha | [Adobe Stock](#) bakeng sa tse ding tsa ditshwantsho

Moralo ke wa | www.itldesign.co.za

Tse mabapi le UNICEF

UNICEF e sebetsa dibakeng tseo maemo a teng a leng boima ka ho fetisisa, ho finyella baneng ba sotlehang ka ho fetisisa lefatsheng. Re sebetsa ho thusa bana bafe kapa bafe, kae kapa kae, dinaheng tse fetang lekgolo le mashome a metso e robong (190), tikolohong tse fapaneng, bakeng sa ho leka ho ntlafatsa lefatshe leo bohle re phelang ho lona.

unicef
for every child

Tse mabapi le SAIIA ya Batjha, Youth@SAIIA

Mokgatlo wa Afrika Borwa wa Ditaba tsa Matjhaba (South African Institute of International Affairs, SAIIA) ke sehlopha sa ditsebi tsa melao e thusang setjhaba (public policy) tse ikemetseng, tse kgothaletsang Afrika e buswang hantle, e tsitsitseng, moo ho renang kgotso, e shebanang le diketsahalo tsa lefatshe ka bophara. Mokgatlo ona o ikemiseditse ho fa batjha sebaka sa ho shebana le hona ho rarolla mathatahadi ao ba thulanang le ona matsatsing ana ka mananeho a SAIIA ya Batjha, Youth@SAIIA. SAIIA ya Batjha, Youth@SAIIA e na le dilemo tse fetang leshome e sebetsa ka matla ho bokella le hona ho thusa bana le batjha (ba dilemo tse 13 ho isa ho tse 25), Afrika Borwa ka bophara le ditikoloho tsa yona, hore ba be mahlahlaha moo ba dulang teng, ba tle ba kgone ho ba le kabelo diqetong tse amang maphelo a bona.

**youth@
SAIIA**

